

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ПЕДАГОГІКИ**

ГЕНДЕРНА ПСИХОЛОГІЯ

*Методичні рекомендації
до вивчення навчальної дисципліни*

*для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальності С4 «Психологія»*

Дніпро – 2025

УДК 159.922/1
С 32

*Схвалено Науково-методичною радою
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 11 від 11.07.2025)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Людмила ПРИСНЯКОВА, завідувач кафедри психології Дніпровського гуманітарного університету, кандидат психологічних наук, доцент;

Наталія КУЧИНОВА, доцент кафедри соціально-гуманітарної підготовки та права Західнодонбаського інституту ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», кандидат психологічних наук, доцент.

УКЛАДАЧІ:

Олена СЕРГІЄНІ, професор кафедри психології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор медичних наук, професор;

Ольга ГОРІНА, доцент кафедри психології та педагогіки Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук.

С 32 Сергієні О. В., Горіна О. Т. Гендерна психологія: метод. реком. до вивч. вибірк. навч. дисц. «Гендерна психологія» (для здоб. перш. (бакалавр.) рівня вищої освіти зі спец. С4 «Психологія»). Дніпро : ДДУВС, 2025. 84 с.

Методичні рекомендації для підготовки до практичних занять з тем, передбачених навчальним планом до вивчення вибіркової навчальної дисципліни «Гендерна психологія» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти з спеціальності С4 «Психологія» та викладачів закладів вищої освіти.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. Гендерна психологія: предмет, завдання, становлення.....	8
ТЕМА 2. Теоретичні основи гендерної психології.....	14
ТЕМА 3. Методологія та методи психологічного дослідження гендеру.....	19
ТЕМА 4. Психологія гендерної соціалізації.....	25
ТЕМА 5. Гендерна роль: соціально-психологічний аспект.....	33
ТЕМА 6. Гендерна ідентичність особистості.....	38
ТЕМА 7. Гендерна психологія лідерства.....	47
ТЕМА 8. Психологія гендерного насильства.....	50
ТЕМА 9. Гендерна психологія спілкування.....	58
ТЕМА 10. Психологічна діагностика гендерних відмінностей.....	65
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ.....	67
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ТЕРМІНИ.....	72

ВСТУП

Впровадження гендерної рівності (паритетної демократії) має фундаментальне значення для України. Це не лише шлях до зміцнення міжнародного іміджу, а й потужний фактор для внутрішнього прогресу та успішної реалізації ключових соціальних ініціатив. Така рівність передбачає значне підвищення соціально-економічного статусу жінок, розширення їхньої присутності в діловому світі та політиці, а також активне залучення дівчат до опанування професій у сферах точних наук та інженерії, що традиційно є високооплачуваними. Окрім того, гендерна демократія відіграє ключову роль у запобіганні торгівлі людьми, усуненні проявів сексизму в рекламному просторі та загальному подоланні всіх форм нерівності між статями. Вона є фундаментом для побудови справжнього партнерства, що відображає принципи соціальної справедливості, та забезпечує розробку й функціонування дієвих механізмів захисту від дискримінації за ознакою статі.

Сьогодні, як і раніше, гендерне виховання постає перед нами як серйозне завдання. Для його вирішення необхідні реальні трансформації у свідомості людей – як на колективному, так і на індивідуальному рівнях, а також переосмислення соціо-гуманітарних знань, зокрема ідеології навчання і виховання у закладах загально-середньої та вищої школи, ЗМІ, розробки інноваційних гендерно-освітніх технологій відповідно до чинних нормативно-правових документів України, міжнародних та національних стандартів якості життя та освіти (стаття 24 Конституції України, Закони України «Про освіту», «Про забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок» (05.09.2005), «Концепція середньої загальноосвітньої школи України» (2016), «Біла книга Ради Європи з міжкультурного діалогу» «Жити разом у рівності та гідності», 2008, «Біла книга національної освіти України», 2010). Сьогодні не можна якісно підготувати сучасного фахівця, зокрема психолога, без вивчення ним гендерної теорії, що вже давно стало професійною нормою в демократичних країнах.

Отже, підготовка майбутніх психологів обов'язково повинна включати гендерну психологію. Це вивчення не тільки сприяє формуванню адекватного сприйняття жінки як активної сили в сучасному світі, але й виховує толерантність та прийняття суспільством людей, чиї сексуальні вподобання відрізняються від загальноприйнятих норм, керуючись міжнародними засадами гуманізму та терпимості.

Метою викладання вибіркової навчальної дисципліни «Гендерна психологія» є надання здобувачам вищої освіти знання про те, як формуються та розвиваються гендерна ідентичність і гендерна соціалізація. Ми вивчимо вплив різних суспільних інститутів на ці процеси, а також заглибимося в специфіку гендерних відносин та взаємодію між гендером, владою і медіа. Окрему увагу приділимо психологічним особливостям жінок та чоловіків.

Основними завданнями викладання гендерної психології є надання здобувачам вищої освіти необхідні професійні навички та компетентності. Цей процес включає поглиблення їхніх теоретичних знань із загальної, вікової та соціальної психології, а також опанування сучасних підходів до розуміння гендеру, його ключових теорій, уявлень про гендерну ідентичність та її розвиток, а також процеси соціалізації й гендерних відносин. Крім того, курс передбачає засвоєння основних методів, що застосовуються в гендерній психології, і набуття практичних умінь та навичок для проведення досліджень у цій сфері.

Заплановані результати навчання:

- знання, що таке гендер; чим поняття гендеру відрізняється від поняття статі; що таке гендерна ідентичність; теорії феміністської критики розвитку гендерної ідентичності (К. Хорні, Н. Чодорофф, К. Гілліган, Р. Джоссельсон); походження гендерних стереотипів та забобонів; теорії гендерних ролей та андрогінії; насильство і його запобігання; що таке гендерні відносини та їх різновиди; гендерні відмінності в стилях лідерства;

- майбутні фахівці навчатимуться ефективно знаходити, опрацьовувати та аналізувати ключові знання з гендерної психології, активно використовуючи сучасні інформаційно-комунікаційні технології. Вони зможуть самостійно організовувати та проводити психологічні дослідження, застосовуючи перевірені та надійні методи, зокрема через реалізацію власного проєкту з використанням інтерв'ю та усної історії. Це включає вміння узагальнювати емпіричні дані, отримані під час досліджень, та формулювати на їх основі теоретичні висновки. Студенти також розвинути навички психологічного прогнозування розвитку особистості, а також розроблятимуть і впроваджуватимуть програми психологічних інтервенцій та консультування як для індивідуальної, так і для групової роботи, відпрацьовуючи це на реальних кейсах під час практичних занять. Важливим аспектом є здатність вирішувати етичні дилеми в процесі проведення інтерв'ю, спираючись на загальнолюдські та професійні етичні принципи. Крім того, вони навчатимуться узагальнювати результати власних наукових досліджень у форматі звітів та презентацій, здійснювати аналітичний пошук релевантної наукової інформації та критично оцінювати її адекватність. Нарешті, студенти

зможуть адаптувати та модифікувати наявні наукові підходи та методи для вирішення конкретних завдань у професійній діяльності;

- здобувачі вищої освіти розвинути вміння чітко й аргументовано презентувати результати своїх досліджень як у письмовій, так і в усній формі, а також активно брати участь у фахових дискусіях. Вони також навчаться оцінювати складність завдань у своїй діяльності та приймати обґрунтовані рішення щодо потреби у додатковій допомозі чи підвищенні власної кваліфікації;

- оцінювати власні здобутки та надбання й аргументувати перспективи власної наукової роботи.

Вивчення вибіркової дисципліни «Гендерна психологія» забезпечує формування компетентностей за освітньою програмою С4 «Психологія».

Інтегральна компетентність: здатність вирішувати складні завдання і проблеми в процесі навчання та професійної діяльності у галузі гендерної психології, що передбачає проведення досліджень та здійснення інновацій і характеризується комплексністю та невизначеністю умов і вимог.

Загальні компетентності:

ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК2. Здатність проведення досліджень на відповідному рівні.

ЗК3. Здатність генерувати нові ідеї (креативність).

ЗК4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК5. Здатність цінувати та поважати різноманітності та мультикультурності.

ЗК6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК7. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

Фахові (спеціальні) компетентності:

СК1. Здатність здійснювати теоретичний, методологічний та емпіричний аналіз актуальних проблем гендерної психології та практики.

СК2. Здатність самостійно планувати, організовувати та здійснювати дослідження з елементами наукової новизни або практичної значущості.

СК3. Здатність обирати і застосовувати валідні та надійні методи психологічного дослідження.

СК4. Здатність здійснювати практичну психодіагностичну діяльність з використанням науково верифікованих методів та технік.

СК6. Здатність ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах.

СК7. Здатність приймати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності.

СК8. Здатність оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію.

СК9. Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.

Пререквізити та постреквізити дисципліни:

Пререквізити: «Анатомія та фізіологія людини».

Постреквізити: «Вікова психологія та психологія розвитку», «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Клінічна психологія»

Здобувачі вищої освіти повинні продемонструвати такі **результати навчання:**

Програмні результати навчання, визначені стандартом вищої освіти:

РН1. Здійснювати пошук, опрацювання та аналіз професійно важливих знань із різних джерел із використанням сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

РН2. Вміти організовувати та проводити психологічне дослідження із застосуванням валідних та надійних методів.

РН3. Узагальнювати емпіричні дані та формулювати теоретичні висновки.

РН4. Робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій.

РН6. Розробляти просвітницькі матеріали та освітні програми, впроваджувати їх, отримувати зворотний зв'язок, оцінювати якість.

РН9. Вирішувати етичні дилеми, спираючись на норми закону, етичні принципи та загальнолюдські цінності.

Тема 1. ГЕНДЕРНА ПСИХОЛОГІЯ: ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, СТАНОВЛЕННЯ

Зміст теми:

Специфіка предметного поля гендерної психології, основні проблеми та завдання розвитку на даному етапі. Багаторівневе явище, що вивчається великою кількістю соціальних та гуманітарних наук.

Тенденція міждисциплінарного вивчення гендеру як соціального конструкту та його місце в психологічному знанні. Гендер як соціальна стать людини; зміст інших основних понять: «стать», «гендерний стереотип», «фемінність», «маскулінність», «гендерна роль».

Становлення гендерної психології в історичному контексті, зміна її методологічних засад та сучасний стан.

План:

1. Предмет, структура та завдання гендерної психології.
2. Гендерна психологія в системі міждисциплінарного знання про гендер.
3. Розвиток гендерної психології.
4. Завдання гендерної психології на сучасному етапі.

Ключові слова: предмет, структура, завдання, гендерна психологія, міждисциплінарні зв'язки; стать, гендер, рівні аналізу, гендерні відмінності, характеристика та розвиток.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу

У сучасній науці гендер аналізується як багаторівневе явище. Зокрема, розглядаються такі рівні: індивідуальний, інтерактивний, структурний.

1. На індивідуальному рівні ми досліджуємо стійкі риси чоловіків і жінок, що формуються під впливом біології та ранньої соціалізації;

2. На інтерактивному рівні фокус зосереджено на тому, як гендерні очікування впливають на формування ідентичності та поведінки людини. Тут вивчаються переваги й обмеження соціальної поведінки, що є результатом гендерної соціалізації, а також те, як функціонують гендерні установки, яких дотримуються чоловіки та жінки.

3. На структурному рівні аналізуються загальні макрошаблони, суспільні статуси та пов'язані з ними стимули, що призводять до відмінностей у поведінці та життєвому досвіді чоловіків і жінок.

Узагальнюючи сучасні визначення, можна сказати, що гендерна психологія – це наука, яка вивчає психологічні закономірності та механізми формування, зміни та прояву різних форм гендеру (гендерної ідентичності) у міжособистісній взаємодії. З цього визначення випливає, що сучасна гендерна психологія більшою мірою зосереджена на інтерактивному рівні

аналізу гендеру. Гендерна ідентичність при цьому не сприймається як статична характеристика особистості, а радше як динамічний процес, що перебуває у постійній трансформації. Саме через міжособистісну взаємодію ми здобуємо розуміння гендеру та виявляємо його у своїй поведінці.

Основна проблематика дисципліни:

- Методологія гендерних досліджень у психології .
- Психологія відмінностей, пов'язаних зі статтю.
- Психологія гендерних характеристик особистості.
- Психологія гендерної соціалізації.
- Психологія гендерних груп.
- Прикладна гендерна психологія.

Гендер у сучасній науці постає як надзвичайно складний, багатогранний феномен, який прагнуть досліджувати всебічно та інтегровано. Розуміння його сутності, механізмів дії та розвитку є предметом спільних зусиль безлічі дисциплін, що свідчить про його фундаментальне значення для розуміння людського суспільства. До вивчення гендеру залучені такі галузі знань, як соціологія, культурологія, етнографія, антропологія, історія, політологія, педагогіка та психологія. Цей міждисциплінарний підхід охоплює широке дослідницьке поле, постійно розширюючись з моменту свого активного розвитку на початку 1980-х років. Зазначені дослідження глибоко зосереджені на критично важливих питаннях, що охоплюють норми чоловічої та жіночої поведінки, природу взаємин між статями, а також численні чинники, які формують як ці поведінкові моделі, так і самі відносини. При цьому ключовою ідеєю є усвідомлення того, що «жіноче» та «чоловіче» не є просто біологічно визначеними категоріями, а розглядаються як культурні конструкти. Це означає, що їхні прояви, значення та суспільні ролі активно формуються та змінюються під впливом соціального, культурного та історичного контексту, а не є незмінними чи природно заданими. Початкові міждисциплінарні дослідження гендерних питань розпочалися в рамках фемінології – наукової дисципліни, яка спеціалізується на вивченні жіноцтва як цілісної та стійкої соціальної спільноти. Хоча фемінологія зосереджувалася на культурних та психологічних чинниках становлення особистості, її фокус був обмежений виключно жінками. Проте саме ці ранні дослідження розширили науковий інтерес, вийшовши за межі суто психологічних аспектів. Дослідники почали розглядати не лише психологічні, а й економічні, політичні та правові аспекти становища жінок у суспільстві. Це стало важливим кроком до формування більш комплексного розуміння гендеру, підкреслюючи його глибоку інтегрованість у соціальні, культурні, економічні та владні структури. Таким чином, сучасний погляд на гендер є набагато глибшим і всеохоплюючим, ніж раніше, відображаючи його складну взаємодію з усіма сферами людського досвіду та суспільного життя.

Історія жіночого руху, або фемінізму, бере свій початок наприкінці XVII століття, виникнувши на хвилі буржуазних революцій, що проголошували ідеї свободи та рівності. Відтоді він пройшов через кілька виразних періодів активізації та спаду, які часто називають «хвилями». Кожна з цих «хвиль» фемінізму – перша, друга та третя – зосереджувалася на різних аспектах нерівності та боролася за вирішення специфічних проблем, що були найбільш актуальними для свого часу.

Наприклад, перша хвиля фемінізму, що припадає на кінець XIX – початок XX століття, переважно боролася за політичні права жінок, зокрема за право голосу (суфражизм), право на освіту та майнові права. Це був період, коли жінки прагнули здобути формальну рівність із чоловіками в правовому полі. Згодом, у середині XX століття, настала друга хвиля фемінізму. Вона розширила фокус, заглибившись у проблеми соціальної та культурної нерівності. Ця хвиля підняла питання про репродуктивні права, рівність на робочому місці, боротьбу з дискримінацією та сексизмом у повсякденному житті, а також кинула виклик традиційним гендерним ролям, які обмежували жінок. Саме в цей період активно розвивалася ідея про те, що «особисте є політичним», підкреслюючи, як суспільні структури впливають на приватне життя. Третя хвиля фемінізму, що розпочалася в 1990-х роках, відреагувала на певні недоліки попередніх рухів, зокрема на недостатнє врахування досвіду жінок різних рас, етнічних груп, соціальних класів та сексуальних орієнтацій. Вона наголосила на різноманітності жіночих досвідів та важливості інклюзивності, заперечуючи універсальні визначення жіночності. Ця хвиля також активно використовує культурні та медійні засоби для переосмислення гендерних норм та ідентичностей. Ці праці дають глибоке розуміння того, як фемінізм формував суспільні зміни та сприяв, зокрема, розвитку гендерної психології як окремої галузі знань, що вивчає вплив гендеру на психіку та поведінку людини.

Інтенсивний феміністський аналіз психології як науки розпочався в 1960-х роках, знаменуючи період піку другої хвилі феміністичної активності. Цей критичний перегляд був ініційований знаковою працею Бетті Фрідан «Жіноча містика». У своїй книзі Фрідан різко критикувала Зигмунда Фрейда та його послідовників, звинувачуючи їх у сприянні зниженню соціального статусу жінок. Вона стверджувала, що замість того, щоб сприяти викоріненню соціальних упереджень, суспільні науки, включаючи психологію, навпаки, підживлювали їх.

Феміністські психологи розширили цей критичний підхід на всю психологічну науку. Вони виявили та підкреслили ті соціальні обмеження, що накладалися на життя жінок, і представили психологію як невід’ємну частину цієї проблеми. Феміністки доводили, що психологія є гендерно упередженою дисципліною, яка не надає достовірних знань про жіночий досвід. Водночас вони визнавали потенціал психології для рефлексії та

подолання соціальних обмежень, а також виокремили низку проблем, які могли бути вирішені саме завдяки психологічним дослідженням.

Одним із перших, хто здійснив ґрунтовний критичний аналіз психології жінок, була дослідниця Наомі Вейшштейн у своїх переконливих есеях 1968 та 1971 років. Її роботи стали каталізатором для спростування поширених соціальних міфів про жінок. Зокрема, вона заперечувала ідею про існування «материнського інстинкту» та оскаржувала традиційні уявлення про «жіночий характер», який часто описувався як інфантильний, залежний, невпевнений і мотивований виключно пошуком чоловіка та дітей. Загалом, основний зміст феміністичної критики психології 1960-1970-х років полягав у викритті наукової упередженості щодо жінок та сексистської орієнтованості багатьох психологічних теорій та досліджень. Феміністки стверджували, що ця упередженість виникала через те, що наука ігнорувала соціальний контекст життя жінок (зокрема, суспільні очікування) на користь пояснень, що ґрунтувалися на внутрішніх, нібито вроджених, детермінантах – так званому «жіночому характері». Приписування проблем жіночої соціальної влади та статусу внутрішнім чинникам, на їхню думку, використовувалося психологами для обґрунтування цих нерівностей як закономірних і природних явищ.

Внаслідок активної феміністської критики традиційних підходів у психології, виникла нова галузь – феміністська психологія, а також оформилися більш ширші напрями, як-от жіночі та гендерні дослідження у психологічній науці. Відома філософія науки Сандра Гардінг зробила власну класифікацію феміністських підходів до вивчення гендеру, а саме:

1. Підхід з точки зору фемінізму. Передбачається, що жінки суттєво відрізняються від чоловіків і повинні вивчатися окремо, самі по собі.

2. У сучасній психології дослідження гендеру можна умовно розділити на кілька феміністичних підходів. Феміністичний емпіричний підхід стверджує, що жінки можуть як мати відмінності від чоловіків, так і не мати їх, і лише точні наукові вимірювання здатні довести ці подібності чи розбіжності. Цей підхід переважно реалізується жінками-психологами (як-от Н. Ліпс, Дж. Гайд, М. Матлін), котрі прагнули реформувати патріархальну психологію та сприяти усуненню гендерної нерівності в суспільстві. Вони зосереджувалися на вивченні жіночого досвіду та суб'єктивності, визнаючи, що це становить половину загального людського досвіду.

Однак, існує й інший погляд, що також належить до емпіричного підходу, який більше орієнтований на встановлення гендерних відмінностей, хоча й демонструє, що статистично значущих відмінностей насправді небагато (як у роботах Е. Маккобі та С. Джеклін). Проте традиційні методи таких порівняльних досліджень часто піддаються критиці з боку феміністок через те, що вони можуть ігнорувати унікальність жіночого досвіду, суперечачи таким чином феміністичним ідеям. На противагу цьому, феміністський конструктивістський підхід доводить, що фемінні риси є

сконструйованими й мінливими, тому спроби виміряти їх як стабільні характеристики ведуть до помилкових висновків. Цей підхід заперечує бінарне розуміння гендеру та обґрунтовує можливість існування множинної гендерної ідентичності. Він розвиває ідею, що гендерні відмінності скоріше конструюються соціально, а не просто вимірюються чи описуються.

Отже, феміністські психологи, що дотримуються цього погляду, відходять від розгляду гендеру як готового продукту чи результату, натомість вивчаючи процеси, через які він конструюється та виникає. Акцент на цих процесах соціального конструювання призвів до зміни дослідницьких методів: від кількісних до якісних (таких як аналіз дискурсу, тематичний аналіз). Сильною стороною цього підходу є його міждисциплінарність, а серед його представників – Харе-Мастин, Марсек, Мері Кроуфорд та Маргарет Везерелл. Варто зазначити, що після 1990-х років у жіночій психології виникли нові акценти, спрямовані на виявлення відмінностей всередині жіночого досвіду (наприклад, досвіду жінок з різною сексуальною орієнтацією, станом здоров'я чи інвалідністю), як зазначають Джоан Кріслер та Дональд Маккрірі.

О. Бендас та І. Клецина провели значну роботу, аналізуючи історію досліджень статі та гендеру в психології. Ви можете детальніше ознайомитися з їхніми науковими оглядами в посібниках цих авторів, а тут ми лише окреслимо певні ключові етапи розвитку цієї галузі, а саме:

- 1) розробка відповідних ідей у руслі філософії (від античних часів до кінця XIX ст.);
- 2) формування предмету і розділів гендерної психології (кінець XIX – початок XX ст.);
- 3) «фрейдівський період», пов'язаний з прізвищем З. Фрейда і психоаналізом (початок XX ст. – 1930-і рр.);
- 4) початок експериментальних досліджень і поява перших теорій (1950-1980-і рр.);
- 5) з 1990-х років і донині спостерігається інтенсивний розвиток гендерної психології. Зазначений період характеризується значним зростанням експериментальних досліджень, глибоким теоретичним осмисленням отриманих емпіричних даних, а також адаптацією вже відомих психологічних методів та методик для вивчення гендерних питань і розробкою нових, специфічних гендерних інструментів.

– Перша проблема – це дефіцит чоловіків та хлопчиків у гендерних дослідженнях.

– Друга проблема методологічного характеру.

– Ще однією значною проблемою, що виявляється у психології, є постійна тенденція до протиставлення статей (використання термінів на кшталт «протилежна стать» або «інша стать»). Це призводить до перебільшення гендерних відмінностей або надмірного акцентування на

статистично значущих відмінностях між чоловіками та жінками, часто без належного пояснення їхнього походження.

– Остання описана ними проблема пов'язана з адекватністю.

Щоб сформуванню повне розуміння феномену гендеру, з 1980-х років у науці активно проводяться міждисциплінарні дослідження. Ця галузь знань отримала назву гендерологія. В основі її методології лежать статево-рольова теорія та концепція соціального конструктивізму.

Семінарське заняття № 1 до теми «Гендерна психологія: предмет, завдання, становлення».

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 1.

1. Розкрити сутність понять: предмет, структура та завдання гендерної психології.

2. Визначити місце «Гендерної психології» в системі міждисциплінарного знання про гендер.

3. Визначити основні етапи розвитку гендерної психології.

4. Сформуванню завдання гендерної психології на сучасному етапі.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Обґрунтувати теоретичні підходи до визначення предмету, об'єкту та завдань гендерної психології.

2. Виділити особливості кожного історичного етапу формування гендерної психології.

3. Обґрунтувати відмінності понять «стать» та «гендер».

Контрольні питання:

1. Походження терміну «гендер».

2. Відмінності понять «стать» та «гендер».

3. Гендер як соціальна стать людини.

4. Становлення гендерної психології в історичному контексті.

5. Завдання гендерної психології на сучасному етапі.

6. Індивідуальний рівень вивчення «гендеру».

7. Структурний рівень вивчення «гендеру».

8. Уявлення про соціальну поведінку особистості.

9. Міждисциплінарні дослідження «гендеру»

10. Фемінізм як етап розвитку гендерної психології.

11. Критика феміністської доктрини «гендеру».

Тема 2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Зміст теми:

Теоретичні основи «гендерної психології». Сучасні концепції гендеру, зміст сучасних теорій гендерної психології.

Соціокультурне різноманіття гендеру, культурні інтерпретації «маскулінності» та «фемінності», стратифікація статей у культурах, що стає основою нерівності у стосунках.

План:

1. Система категорій гендерної психології.
2. Психологічні концепції та теорії гендеру.
3. Гендер у соціокультурному вимірі.
4. Співвідношення понять «статі» та «гендеру».

Ключові слова: концепції, категорії, стать, гендер, генетична стать, церебральна стать, гендерні стереотипи, маскулінність, фемінність, гендерна ідентичність, теорії гендеру, норми, управління.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Система категорій у гендерній психології є ключовим інструментом для структурування та глибокого опису всіх психологічних аспектів, пов'язаних із гендером. Центральними термінами, якими оперують дослідники у цій галузі, безперечно, є «стать» та «гендер». Варто зазначити, що ці два поняття не завжди чітко розрізняються, причому не лише серед широкої громадськості, а й навіть серед науковців. Часто можна зустріти широке розуміння статі як комплексного поєднання репродуктивних, соматичних, поведінкових та соціальних характеристик, що притаманні чоловікові або жінці. Однак у контексті гендерної психології їхнє чітке розмежування є принципово важливим для уникнення плутанини та забезпечення точності досліджень. З огляду зазначене, надалі для позначення біологічної статі людини ми використовуватимемо термін «стать» (sex), тоді як для соціальної статі – термін «гендер» (gender).

На відміну від гендеру, біологічна стать людини є відносно стабільною ознакою. Її зміна можлива лише за допомогою медичних втручань, таких як хірургічні операції та подальша гормональна терапія, що підкреслює її фізичну детермінованість. Проте зв'язок між біологічними та соціальними компонентами у цьому складному комплексі, що становить людську стать, є досить неоднозначним і вимагає детальнішого аналізу. Сучасні наукові уявлення свідчать, що біологічна стать людини – це не лише її морфологічні ознаки, тобто зовнішні та внутрішні анатомічні особливості, але й цілісна система біологічних чинників. Описана система включає генетичні

(хромосомний набір), гормональні та інші біохімічні процеси, які беруть участь у формуванні загальної конституції людини, впливаючи на її фізичний розвиток та фізіологічні функції. Таким чином, біологічна стать є багатокомпонентною системою, що задає певні біологічні передумови, які, однак, взаємодіють із соціальним середовищем, формуючи складне явище гендеру.

Різноманіття конституційних особливостей кожної людини формується внаслідок поєднання численних характеристик на різних біологічних рівнях. Однак звичний поділ людей на дві статі фактично ґрунтується лише на одному біологічному критерії – морфологічній статі, тобто наявності певних геніталій.

Гендерна система. Гендерна система відображає гендер на макрорівні, представляючи собою комплекс взаємопов'язаних установ та організацій. Саме через цю систему суспільство соціально, ідеологічно та органічно формує відносини між жінками та чоловіками, визначає своє ставлення до питань статі, а також впливає на те, чи утверджується реальна гендерна нерівність або рівність. Вона також забезпечує завоювання, реалізацію та гарантії прав, свобод і обов'язків обох статей, а також створює реальні можливості для їхньої самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури.

Гендерні стереотипи – це усталені та поширені в суспільстві уявлення про те, які місця та ролі мають займати кожен гендер, а також про особистісні риси, притаманні людям з різною гендерною ідентичністю. Ці стереотипи функціонують як своєрідні норми, що формують уявлення про гендерну поведінку та зовнішність людей у суспільстві. Індивіди підкоряються цим нормам під впливом соціального тиску та механізму конформності. Це прагнення слідувати нормам часто зумовлене бажанням уникнути несхвалення, покарання або ж отримати схвалення, похвалу чи інші соціальні вигоди.

Терміни «маскулінність» (від латинського *masculinus* – чоловічий) та «фемінність» (від латинського *femininus* – жіночий) по суті відображають культурні очікування щодо чоловіків та жінок. Використовуючи ці поняття, ми окреслюємо нормативні уявлення про ті соматичні, психічні та поведінкові характеристики, які вважаються типовими для кожної статі. Це є важливою частиною статевої символізації, що тісно пов'язана з диференціацією статевих ролей у суспільстві. Цікаво, що деякі риси, які приписуються маскулінності та фемінності, є транскультурними, тобто вони зустрічаються в різних культурах. Наприклад, від чоловіків часто очікують стриманості, конкурентоспроможності та соціальної активності.

Водночас, від жінок традиційно очікують турботливості, ввічливості та відкритого вираження почуттів. Ці культурні уявлення приписують певні риси, поведінку та інтереси чоловікам чи жінкам, що, на думку суспільства, дозволяє їм успішно виконувати свої ролі. Проте важливо зазначити, що

образи маскулінності та фемінності змінюються з плином часу і мають виражену культурну специфіку. Це означає, що те, що вважається «чоловічим» чи «жіночим» в одній культурі або в один історичний період, може суттєво відрізнятись в іншій. При вивченні цих образів необхідно враховувати принципову асиметрію статевих ролей, тобто нерівність у розподілі влади та можливостей між статями. Крім того, важливо завжди аналізувати, чия точку зору (чоловічу або жіночу) висловлює той чи інший стереотип, щоб уникнути упередженості та отримати повніше розуміння.

Гендерні ролі – це один з видів соціальних ролей, які відображають конкретні суспільні очікування щодо того, як мають поводитися жінки (фемінність) та чоловіки (маскулінність). Ці ролі завжди пов'язані з певною системою норм, яку людина засвоює, переосмислює у своїй свідомості та відповідно до якої демонструє свою гендерну ідентичність через поведінку.

Гендерна ідентичність – це те, як людина сама себе визначає: чи відчуває вона себе чоловіком, жінкою, чи належить до іншої гендерної категорії. Це її внутрішнє, особисте самовідчуття власної гендерної належності.

Гендер формується внаслідок соціалізації, коли людина засвоює соціокультурні моделі поведінки, що відповідають її біологічній статі. Таким чином, завдяки соціалізації, біологічна стать перетворюється на гендер – особистісну характеристику, яка закріплюється вже в дитинстві. Подальший гендерний розвиток полягає лише в розширенні та вдосконаленні рольового репертуару людини. Традиційно гендер розглядається як біполярна конструкція, що охоплює два полюси: маскулінність і фемінність.

Некласичне розуміння гендеру тісно пов'язане із соціально-психологічною теорією гендерної схеми, розробленою Сандрою Бем. На відміну від цього, традиційна модерністська наукова думка продовжує двоїсте трактування категорії «стать», розглядаючи її одночасно як біологічний факт і соціокультурний феномен, але при цьому не виходить за рамки біологічного детермінізму.

Тут гендер розуміється як суб'єктивне сприйняття людиною власної статі. Поняття «гендерна схема» розширює наше уявлення про гендерні стереотипи. Воно описує закріпленій у культурі набір особистісних якостей та моделей соціальної взаємодії. Саме з цією схемою кожен індивід певної статі співвідносить себе, впорядковуючи свій досвід, а також організовуючи та типізуючи поведінку чоловіків і жінок. Сандра Бем назвала «гендерною лінзою» базові уявлення про нібито «природність» гендеру. До них вона включила андроцентризм (зосередженість на чоловічому досвіді як нормі), гендерну поляризацію (перебільшення відмінностей між статями) та біологічний есенціалізм (переконання, що гендерні ролі та риси повністю визначаються біологією).

У психологічній науці сформувалося кілька провідних теоретичних підходів, кожен з яких пропонує своє розуміння складних механізмів

гендерної соціалізації та формування унікальних особливостей гендерної ідентичності. Ці теорії є фундаментом для дослідження того, як суспільство впливає на розвиток людини у гендерному аспекті, а також як індивіди усвідомлюють та виражають свою внутрішню гендерну належність.

Серед цих ключових підходів варто виділити психоаналітичну теорію, яка розглядає гендерні ролі та ідентичність через призму несвідомих конфліктів та раннього дитячого досвіду. Теорія соціального наочіння натомість акцентує увагу на процесах спостереження, імітації та підкріплення, які формують гендерно-специфічну поведінку. Теорія когнітивного розвитку пояснює, як діти активно конструюють своє розуміння гендеру через когнітивні етапи та самокатегоризацію. Особливе місце займає концепція «нової психології статі», яка прагне відійти від традиційних біологічних детермінант і зосередитися на соціокультурних аспектах гендеру. Цей напрямок тісно переплітається з теорією гендерної схеми Сандри Бем, що пояснює, як когнітивні структури (схеми) організовують інформацію про гендер та впливають на сприйняття світу та власної ідентичності.

Крім того, значний внесок у розуміння гендеру зробили соціологічні підходи, які знайшли своє відображення і в психології. Це, зокрема, теорія соціальної драматургії Ірвінга Гофмана, яка розглядає гендер як постійну «виставу» або «перформанс» у повсякденній взаємодії. Етнометодологія Гарольда Гарфінкеля зосереджується на тому, як люди постійно «роблять» гендер через свої рутинні дії та взаємодії, підтверджуючи та відтворюючи соціальні норми. Нарешті, теорія «творення» гендеру (doing gender), розроблена Кендесом Уестом та Доном Зімерманом, акцентує увагу на тому, що гендер – це не те, чим людина є, а те, що вона робить у взаємодії з іншими, активно конструюючи та підтверджуючи свою гендерну приналежність у кожній соціальній ситуації. Усі ці теорії разом створюють багатовимірну картину гендеру, дозволяючи психологам глибше зрозуміти його роль у житті індивіда та суспільства.

Аналіз сучасних наукових поглядів на проблему гендеру показує чітку еволюцію: ми поступово перейшли від однофакторних моделей до багатофакторних. Це означає, що замість спрощених пояснень, які зводили гендер до єдиного чинника, науковці тепер визнають його складність і вплив багатьох взаємопов'язаних факторів.

Семінарське заняття № 2 до теми «Теоретичні основи гендерної психології».

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції №2.

1. Система категорій гендерної психології.
2. Психологічні концепції та теорії гендеру.
3. Гендер у соціокультурному вимірі.
4. Співвідношення понять «статі» та «гендеру».

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Визначити та обґрунтувати варіанти ролей в осіб маскулінного гендеру.
2. Визначити та обґрунтувати варіанти ролей в осіб фемінінного гендеру.
3. Визначити варіанти ролей в осіб андрогінного гендеру.
4. Визначити типи гендеру дисонансні до жіночої статі.

Контрольні питання:

1. Визначте систему категорій «Гендерної психології».
2. Визначте основні теорії гендеру.
3. Гендер у соціокультурному вимірі.
4. Генетичний підхід до визначення статі.
5. Церебральний підхід до визначення статі.
6. Гонадний підхід до визначення статі.
7. Морфологічний підхід до визначення статі.
8. Гендер як соціальна характеристика особистості.
9. Інститути гендерної соціалізації.
10. Гендерні стереотипи, гендерні ролі, гендерна ідентичність.
11. Фемінінний, маскуліний та андрогінний типи гендеру.

Тема 3. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРУ

Зміст теми:

Питання методології та методів у гендерній психології постійно перебувають у фокусі уваги науковців, завдяки чому накопичено чимало цікавих напрацювань. Історично, психологічні дослідження гендеру починалися з порівняльних досліджень статі, які мали на меті виявити відмінності між чоловіками та жінками. Проте сьогодні сучасні дослідники гендеру ставляться до таких підходів досить критично. На відміну від ранніх порівняльних досліджень, власне гендерні дослідження ґрунтуються на розумінні множинної детермінації гендеру. Це означає, що гендер розглядається не як явище, визначене лише біологічними чинниками, а як результат складної взаємодії багатьох факторів.

Особлива увага приділяється саме тим аспектам, що лежать за межами біології. До них належать такі важливі елементи, як історичний час, що формує суспільні очікування; культурні особливості, які визначають гендерні ролі та норми у різних спільнотах; соціально-економічні умови, що впливають на можливості та становище жінок і чоловіків; а також комунікативний контекст та конкретна ситуація спілкування, в яких гендер постійно «твориться» та проявляється. Такий багатофакторний підхід дозволяє глибше зрозуміти, як саме суспільство, взаємодія та індивідуальний досвід формують гендерну ідентичність і поведінку, виходячи за рамки спрощених біологічних пояснень.

План:

1. Методологія дослідження гендеру в психології.
2. Кількісні, якісні та крос-культурні дослідження гендеру.
3. Основні емпіричні методи гендерної психології.
4. Психологічні методи дослідження гендеру.

Ключові слова: методологія дослідження, міждисциплінарний підхід, методологічна триангуляція, реконструкція гендерних відносин, організаційні, емпіричні, інтерпретаційні, кількісні методи, експеримент, репрезентативність, методи діагностики гендерної ідентичності.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Сучасні дослідження гендеру не сліднують класичній методології, відкидають принцип об'єктивності і спираються на наступні уявлення:

1. Оскільки кожен дослідник має свої особисті бажання та інтереси, повністю усунути його суб'єктивність від дослідження принципово

неможливо. Тому ідея про неупередженість та особистісну відстороненість дослідника є, по суті, самообманом.

2. Зовнішньої соціальної реальності, по суті, не існує; вона конструюється через взаємодію між тим, хто пізнає, і тим, що пізнається. Особистий та груповий досвід неминуче впливає на весь процес пізнання, залишаючи свій відбиток на його результатах. Первинні уявлення, емоції та навіть упередження визначають рамки дослідження. Це проявляється у виборі предмета вивчення, формулюванні завдань, мові обговорення, методах збору даних, аналізі та, зрештою, в інтерпретації отриманих результатів. Саме тому такий великий акцент робиться на вивченні суб'єктивного досвіду дослідника та його деконструкції.

3. Знання, за своєю природою, є контекстуальним, індивідуальним і нерідко унікальним, що робить його повторюваність неможливою для перевірки. З огляду на це, перевага надається ідеографічним дослідженням (які зосереджуються на унікальності окремих випадків) перед номотетичними (що прагнуть виявити загальні закони), а також якісним методам над кількісними, як зазначає Янчук. В означеному розумінні, гендерна методологія є близькою до **гуманітарної парадигми**, впливовість якої зростає у психології.

Кожне дослідження проходить через кілька універсальних етапів: усе починається з дослідницької допитливості, потім розробляється дизайн дослідження, а далі йде збір та аналіз даних. Кожному з цих етапів відповідають певні методи: **організаційні, емпіричні, методи обробки даних та інтерпретаційні**. Залежно від базової пізнавальної установки дослідника, гендерні дослідження проводяться в межах трьох основних стратегій: кількісної, якісної та крос-культурної. Кількісний підхід керується пошуком відповідей на запитання: «Скільки?», «Як часто?» та «Чому?». Натомість, дослідження в якісному підході націлені на з'ясування: «Чому люди поводять себе саме так?» та «Як впливає на людей те, що відбувається навколо них?». Якщо ж перед дослідником стоїть питання «Якою мірою гендер детермінований культурою, а якою мірою біологією?», тоді застосовуються крос-культурні дослідження. Вибір конкретної стратегії для організації психологічного дослідження визначається методологічними принципами самого дослідника та поставленою метою дослідження.

Найкращим методом вивчення причинних залежностей є **експеримент**.

Правильно організоване експериментальне дослідження повинно мати високий рівень достовірності. Це означає, що ми маємо бути впевнені, що саме маніпуляція незалежною змінною (тобто тим, що ми змінюємо) спричинила спостережувані зміни у залежній змінній (тобто тому, що ми вимірюємо). Іншими словами, це здатність дослідження чітко встановити причинно-наслідковий зв'язок між факторами. Без такої впевненості результати дослідження можуть бути інтерпретовані неправильно, і висновки не матимуть міцної основи. Крім того, важливою складовою достовірності є

статистична достовірність. Вона відображає здатність застосованих статистичних процедур точно виявити зв'язок між змінними. Кожен дослідник зобов'язаний надати переконливі аргументи, які підтверджують статистичну значущість виявлених відмінностей або взаємозв'язків. Це необхідно для того, щоб відрізнити реальні ефекти від випадкових коливань даних. Якщо статистична значущість не доведена, то будь-які спостережувані зміни можуть бути просто результатом випадковості, а не впливу досліджуваного фактора. Ці принципи достовірності застосовуються не лише до класичних експериментів, але й при організації квазі-експериментів.

У квазі-експериментах експериментальна та контрольна групи можуть формуватися не шляхом випадкової вибірки, як це відбувається у чистому експерименті. Наприклад, однією групою може бути студентська аудиторія, яка слухає курс з гендерної психології (експериментальна група), а іншою – інша студентська група, яка цей курс не вивчає (контрольна група). Важливо підкреслити, що, незважаючи на відсутність випадкового розподілу, ці групи, які беруть участь у квазі-експерименті, є реальними соціальними утвореннями, що функціонують за звичайними соціально-психологічними законами. Це означає, що їхні внутрішні динаміки, взаємодії та попередній досвід можуть впливати на результати, і дослідник повинен враховувати ці особливості при інтерпретації даних, щоб мінімізувати потенційні змішувальні змінні та підвищити обґрунтованість своїх висновків. Забезпечення достовірності у таких умовах вимагає ретельного планування та аналізу потенційних загроз внутрішній та зовнішній валідності дослідження.

Методи діагностики гендерної ідентичності мають на меті оцінити рівень маскулінності та фемінності особистості (М/Ф). Перші шкали, призначені для вимірювання цих характеристик, з'явилися в період 1930-1960 років.

Шкала Гілфорда-Циммермана використовується для оцінки емоційної виразності, типових чоловічих професійних інтересів, а також низки маскулінних емоційних рис, таких як сміливість та брак емпатії. Натомість шкала Ф в опитувальнику СРІ спрямована на вимірювання сенситивності, здатності розрізняти тонкощі соціальних взаємин, поступливості, співчутливості, доброти, типово жіночих видів діяльності та інтересів, а також відсутності зацікавленості у політиці та соціальних питаннях.

Мінісоцький багатофакторний опитувальник (MMPI), шкала M/F, був розроблений з акцентом на психопатологію. Його автори цікавилися маскулінністю/фемінністю (М/Ф) як інструментом для діагностики порушень гендерної ідентичності та сексуальних інверсій. Подібні шкали передбачають, що люди можуть відрізнятися за ступенем М/Ф у межах певної норми. Сучасні тести, однак, розглядають М/Ф не як взаємовиключні категорії, а як незалежні виміри. Серед методів оцінки М/Ф та андрогенії

найвідомішим є **опитувальник Сандри Бем (BSRI)**, створений у 1974 році. Сандра Бем розробила цей опитувальник для вимірювання гендерної ідентичності. BSRI складається з трьох груп запитань, по 20 пунктів у кожній: питання на маскулінність, фемінність та нейтральні. Індивіди, які одночасно набирають високі бали за шкалами маскулінності та фемінності, класифікуються як андрогінні.

Методи діагностики сексуальної орієнтації. Серед методик, спрямованих на визначення сексуальної орієнтації, необхідно назвати шкали Кінзі та ґратки Клайна. Дамо їх стислу характеристику:

1. **Шкали сексуальності А. Кінзі та Ф. Кляйна.** Альфред Кінзі розробив дві шестибальні шкали, які допомагали оцінювати сексуальну орієнтацію. Одна зі шкал фіксувала реальні сексуальні контакти з особами своєї та протилежної статі. Інша ж, за словами Кінзі та колег, відстежувала появу думок та еротичних бажань. Обидві шкали представляли собою континуум. На одному його полюсі знаходилися виключно гетеросексуальні особи, які не мали жодних гомосексуальних контактів. На протилежному – виключно гомосексуальні особи, що не мали гетеросексуального досвіду. Посередині ж розташовувалися ті, хто мав різноманітний досвід, поєднуючи елементи обох орієнтацій. Зазначена друга шкала (Кон) вимірювала вже не зовнішню поведінку (сексуальні контакти), а внутрішні емоційні реакції та еротичні почуття респондентів до осіб своєї та протилежної статі.

2. **Ґратки сексуальної орієнтації – Sexual Orientation Grid (KSOG), Ф. Клайна.** Зазначена методика дає змогу оцінити кілька аспектів, зокрема сексуальний потяг, сексуальну поведінку, сексуальні фантазії, а також емоційні та соціальні переваги особистості, її життєвий стиль і самосвідомість.

Методи діагностики гендерних ролей. Гендерні ролі можуть бути досліджені двома основними способами: безпосередньо через вимірювання параметрів маскулінності та фемінності, або ж опосередковано, аналізуючи гендерні стереотипи.

Шкала статево-рольової поведінки (The Sex Role Behavior Scale, SRBS) є інструментом для вимірювання того, наскільки люди залучені до поведінки, що вважається бажаною для їхньої статі, а також до сексуально-специфічної поведінки (Орлофський, Рамсен, Коен; Орлофський та О'Герон). До цієї категорії також належить **Шкала жіночих настанов (Attitudes Toward Women Scale)** Спенса та Гельмрайха). Автори розробили цей опитувальник, щоб визначити, наскільки людина вірить у необхідність різного підходу до чоловіків і жінок у сферах роботи, навчання та повсякденного життя. Серед оцінних процедур, що використовуються в гендерній психології, значне місце займають **проективні методи**. Це спеціальні техніки експериментального дослідження, які дозволяють виявити ті особливості особистості, що найменш доступні для прямого спостереження чи опитування та найменш усвідомлюються самою людиною. Основою будь-якого проективного методу є невизначеність стимульного матеріалу, що дає досліджуваному відносну свободу у виборі відповідей та

тактик поведінки. Однією з найвідоміших проєктивних **методик** є **«Малюнок чоловіка та жінки»** (РМЖ), модифікована Н. Романовою. Зазначена методика досліджує аспект гендерної актуалізації особистості. Процедура обстеження полягає в тому, що досліджувані малюють фігури чоловічої та жіночої статі. Таким чином, їх спонукають до реалізації концепту, що відображає їхнє бачення характеру взаємин між чоловіком і жінкою. Інтерпретаційна схема аналізу включає такі показники, як: просторове розташування фігур, їхня абсолютна та відносна величина, особливості зображення та пропорції частин тіла, графічна якість малюнків фігур своєї та протилежної статі, символічне трактування зображених деталей, дій, предметів, а також ступінь завершеності малюнка.

Семантичний диференціал, розроблений Чарльзом Осгудом у 1952 році, – це психолінгвістичний метод, що дозволяє кількісно та якісно оцінювати значення за допомогою двополюсних шкал. Він поєднує в собі елементи шкалювання та методу контрольованих асоціацій. Суть методу полягає в оцінюванні певного стимулу за заданими експериментатором ознаками. У гендерній психології семантичний диференціал використовується для побудови індивідуальних або групових семантичних просторів. Це допомагає зрозуміти, як люди сприймають і наділяють особистісним сенсом такі поняття, як «жіноче» та «чоловіче», а також категорії «фемінність» та «маскулінність».

Анкетування є поширеним вербально-комунікативним методом, що використовується для збору інформації від респондентів. Його основним інструментом є анкета – спеціально розроблений перелік запитань. У контексті гендерної психології, анкетне опитування застосовується з кількома важливими цілями. По-перше, воно дозволяє отримати біографічні дані респондентів, що може включати інформацію про їхній вік, освіту, професію, сімейний стан та інші демографічні характеристики. Ці дані є важливими для розуміння соціального контексту, в якому формується гендерний досвід людини. По-друге, за допомогою анкетування з'ясовуються гендерні установки – тобто стійкі погляди, переконання та емоційні реакції, пов'язані з гендером. Це можуть бути питання щодо рівності статей, розподілу ролей у родині та суспільстві, уявлень про маскулінність та фемінність. По-третє, анкети допомагають виявити орієнтацію респондентів на гендерні стереотипи. Це означає, що дослідники можуть оцінити, наскільки людина дотримується традиційних або, навпаки, егалітарних уявлень про чоловічі та жіночі ролі та характеристики. Аналіз відповідей дає змогу виявити глибинні переконання, які можуть впливати на поведінку, взаємодії та самосприйняття індивіда в гендерному вимірі. Таким чином, анкетування є гнучким і ефективним методом для збору як кількісних, так і деяких якісних даних, що дозволяє отримати широку панораму гендерних уявлень у суспільстві та в індивідуальній свідомості.

Семінарське заняття № 3 до теми «Методологія та методи психологічного дослідження гендеру»

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 3.

1. Методологія дослідження гендеру у психології.
2. Кількісні, якісні та крос-культурні дослідження гендеру.
3. Основні емпіричні методи гендерної психології.
4. Психологічні методи дослідження гендеру.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Підібрати методичне забезпечення для визначення гендеру.
2. Визначити типи гендеру дисонансні до чоловічої статі.
3. Надати соціально-психологічну характеристику жінок, які мають андрогенний гендер.
4. Надати соціально-психологічну характеристику жінок, які мають маскулінний гендер.
5. Надати соціально-психологічну характеристику чоловіків, які мають фемінінний гендер.
6. Визначити індивідуально-особистісний гендер за методикою Сандри Бем.
7. Розробити психологічний портрет жінки андрогінного типу гендеру.
8. Розробити психологічний портрет жінки маскуліного типу гендеру.
9. Розробити психологічний портрет чоловіка фемініного типу гендеру.
10. Скласти перелік ролей жінки маскуліного типу гендеру.

Контрольні питання:

1. Міждисциплінарний підхід до досліджень в гендерній психології.
2. Поняття про методологічну тріангуляцію в дослідженні гендерних особливостей особистості.
3. Дослідження статево ролевих відмінностей в гендерній психології.
4. Організаційні, емпіричні та інтерпретаційні методи дослідження в гендерній психології.
5. Роль експериментальних досліджень в гендерній психології.
6. Методи, які використовуються для вивчення гендерної ідентичності.
7. Опитувальники сексуальної орієнтації.
8. Методики для вивчення гендерних ролей.
9. Охарактеризувати шкалу статево-рольової поведінки.
10. Проективні методики в гендерній психології.
11. Охарактеризувати методику семантичний диференціал.
12. Роль анкетування та спостереження в гендерній психології.

Тема 4. ПСИХОЛОГІЯ ГЕНДЕРНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Зміст теми:

Впливи основних інститутів соціалізації (сім'ї, школи, ЗМІ) на формування гендерних поглядів, стереотипів, сприйняття учасників процесу соціалізації. Психологічні аспекти сексизму, дискримінації за ознакою статі, гомофобії, кризи маскулінності.

Зміни в процесі гендерної соціалізації, що є наслідком трансформацій гендерних образів та гендерних ролей.

План:

1. Сутність гендерної соціалізації.
2. Механізми інтеріоризації та екстеріоризації.
3. Процес та компоненти гендерної соціалізації.
4. Диференційована соціалізація.
5. Гендерні схеми та когнітивні теорії навчання.
6. Зміст та властивості гендерних стереотипів.

Ключові слова: інтеріоризація, екстеріоризація, соціалізація, диференційована соціалізація, гендерна система, теоретичні підходи, механізми, нова психологія статі, гендерні стереотипи.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Гендерна соціалізація є невід'ємною частиною ширшого процесу соціалізації особистості. Щоб повною мірою зрозуміти механізми формування гендерних ролей та ідентичностей, важливо спиратися на загальні соціально-психологічні закономірності того, як людина інтегрується в суспільство. Термін «соціалізація» увійшов у науковий обіг у 1940-50-х роках минулого століття для позначення процесу інтеграції індивіда в соціальну систему. З того часу сформувалося кілька основних підходів до його розуміння. Перший підхід, представлений такими вченими, як Т. Парсонс та Р. Мертон, зводить соціалізацію до соціальної та психологічної адаптації людини до соціуму. З цієї перспективи індивід переважно пасивно засвоює норми та цінності суспільства, пристосовуючись до його вимог. Це можна порівняти з навчанням правилам гри, де успіх залежить від уміння слідувати встановленим нормам. Другий підхід, який обстоювали Ч.-Х. Кулі та Дж.-Г. Мід, навпаки, наголошує на активній ролі особистості. Згідно з цим поглядом, людина не є просто пасивним об'єктом адаптації, а здатна активно впливати на обставини власного життя та формувати їх. Вона не лише пристосовується до суспільства, але й бере участь у його трансформації через взаємодію та взаємне конструювання реальності. Гуманістична психологія, представники якої – А. Маслоу та К. Роджерс, пропонує ще іншу

перспективу. Вона розглядає соціалізацію як процес поступового звільнення від диктату соціального середовища. Цей підхід звертає увагу на ті обмеження, які накладає сучасне, зокрема постіндустріальне, суспільство на індивіда. Воно часто спонукає людей відмовлятися від своїх справжніх потреб та індивідуальності заради соціального визнання та успіху. Гуманістичні психологи закликають до розвитку автентичності та самореалізації, попри зовнішній тиск. Культурно-історичний підхід Л. Виготського трактує соціалізацію як окультурення людини. Соціалізація розглядається як динамічний процес засвоєння соціального досвіду, що відбувається через взаємодію з носієм цього досвіду – дорослим. У процесі їхньої спільної діяльності, особливо ігрової та навчальної, відбувається трансформація зовнішніх, «інтерпсихічних» (міжособистісних) структур у внутрішні, «інтрапсихічні» (внутрішньо-психічні) структури дитини. Дитина інтеріоризує культурні знаки, символи та способи мислення, а потім екстеріоризує їх у своїй власній діяльності та спілкуванні, що сприяє її повноцінній інтеграції в культурний простір. Кожен із цих підходів надає цінні інструменти для розуміння складності гендерної соціалізації, адже гендерні норми та ролі засвоюються саме через ці загальні механізми взаємодії особистості та суспільства.

Інтеріоризація – процес перенесення зовнішньої форми предметної діяльності у внутрішній план дій.

Екстеріоризація – це коли наші внутрішні розумові процеси проявляються назовні через дії чи вираження. Зовнішні обставини, що формують умови для соціалізації, можна розглядати як різнорівневі чинники: від макрорівня, що охоплює весь навколишній світ, державу та країну проживання, до мезорівня, який включає етнічну приналежність, регіон, засоби масової інформації та освітні установи. На мікрорівні вплив здійснюють сім'я, референтні групи та найближче оточення. Оскільки соціалізація триває протягом усього життя, важливо обговорити, яку роль відіграють ці різні агенти соціалізації на кожному її етапі.

Поняття гендерної соціалізації. Гендерна соціалізація є одним з ключових напрямів у гендерній психології, що сформувався на перетині різних психологічних галузей, таких як соціальна психологія та психологія розвитку. Вона являє собою процес, у ході якого індивід засвоює культурну систему гендеру, прийняту в суспільстві, де він живе. По суті, це своєрідне суспільне конструювання відмінностей між статями. Дослідження гендерної соціалізації зосереджені на вивченні механізмів та етапів перетворення хлопчиків і дівчаток на дорослих людей, чия поведінка відповідає типовим для їхньої статі моделям.

Гендерна система. Гендерна система відображає гендер на макрорівні, представляючи собою комплекс взаємопов'язаних інститутів та організацій.

Саме за їхньою допомогою суспільство соціально, ідеологічно та органічно вибудовує стосунки між жінками та чоловіками, формує своє ставлення до питань статі, впливає на виникнення або подолання реальної гендерної нерівності, а також забезпечує здобуття, фактичне утвердження та гарантії прав, свобод і обов'язків обох статей, створюючи при цьому реальні можливості для їхньої самореалізації згідно з досягнутим рівнем гендерної культури. Вона включає три взаємозалежних компоненти:

- соціальну конструкцію гендерних категорій на основі біологічної статі;
- статевий поділ праці, відповідно до якого чоловікам і жінкам приписуються різні завдання;
- соціальну регуляцію сексуальності, що позитивно оцінює одні форми сексуальності й негативно інші.

У контексті соціалізації існує важливе поняття – **диференційована соціалізація**, яке підкреслює, що чоловіки та жінки формуються у різних соціально-психологічних середовищах. Це означає, що від самого дитинства хлопчики та дівчатка стикаються з різними очікуваннями, нормами та поведінковими моделями, які поступово формують їхнє уявлення про власну гендерну ідентичність та роль у суспільстві. Гендерна соціалізація розглядається як двофазовий процес, що розгортається у часі. Перша фаза – це адаптація, яка являє собою зовнішнє пристосування до існуючих гендерних стосунків та норм. На цьому етапі індивід засвоює, які поведінкові моделі, емоційні прояви та інтереси вважаються прийнятними або бажаними для його статі в певному соціальному контексті. Друга фаза – це інтеріоризація, процес, коли ці зовнішні норми та очікування «переходять» у внутрішній світ особистості, стаючи частиною її самосвідомості, цінностей та переконань. Для пояснення складного процесу формування гендерної ідентичності та засвоєння гендерних ролей використовуються як загальні психологічні теорії, так і спеціалізовані гендерні концепції. Серед загальних теорій виділяють психоаналітичну теорію, що акцентує увагу на несвідомих процесах та ранньому дитячому досвіді у формуванні гендеру, теорію соціального научіння, яка пояснює засвоєння гендерних ролей через спостереження, імітацію та підкріплення, а також теорію когнітивного розвитку, що розглядає, як діти активно конструюють своє розуміння гендеру на різних етапах когнітивного дозрівання. Водночас, існують і спеціальні гендерні теорії, які пропонують більш глибоке розуміння цього феномену. До них належить теорія соціального конструювання гендеру, розроблена такими вченими, як Дж. Лорбер, С. Фаррелл, К. Уест та Д. Зіммерман. Ця теорія стверджує, що гендер не є природженим або біологічно детермінованим, а активно створюється та підтримується через повсякденну соціальну взаємодію. Іншою важливою спеціальною теорією є

теорія гендерної схеми Сандри Бем, яка пояснює, як люди обробляють гендерну інформацію. Нові підходи до розуміння гендерної соціалізації активно включають поняття схем – когнітивних структур або фреймів, які ми використовуємо для організації та обробки великих обсягів інформації, що надходить до нас. Ці схеми є надзвичайно ефективним способом отримання нових знань, оскільки вони дозволяють нам швидко класифікувати та інтерпретувати інформацію. Крім того, схеми допомагають підтримувати певну послідовність та узгодженість у сприйнятті нової інформації в різних ситуаціях, направляючи нашу увагу та інтерпретацію таким чином, щоб вона відповідала вже існуючим уявленням про світ, включаючи гендерні норми та стереотипи. Таким чином, гендерна соціалізація є безперервним процесом, де біологічні передумови взаємодіють із соціокультурними впливами та індивідуальними когнітивними механізмами.

Гендерні схеми – це когнітивні структури, що слугують для впорядкування інформації, ґрунтуючись на гендерних категоріях. Припускається, що в міру розвитку гендерної ідентичності та розуміння гендерних ролей, діти формують дедалі складніші гендерні схеми. Зазвичай, вони використовують ці схеми як своєрідний каркас для інтерпретації інформації, пов'язаної зі статтю, спрощуючи таким чином її сприйняття та прийняття рішень. Керол Лінн Мартін і Чарльз Халворсен висунули гіпотезу про існування двох типів гендерних схем: одна для власної гендерної групи, а інша – для протилежної.

Дослідження вказують на те, що базові гендерні схеми – тобто здатність розрізняти чоловіків і жінок за їхніми іменами, а також пов'язувати певні характеристики, як-от зачіски чи стилі одягу, з певною статтю – можуть формуватися у дітей до досягнення ними однорічного віку.

Сандра Бем наголошувала, що теорія гендерної схеми фокусується на процесі, а не на конкретному змісті гендеру. Вона стверджувала, що гендерна типізація – тобто схильність людей категоризувати інформацію та риси інших на основі гендеру – є наслідком цього процесу гендерної схематизації. За С. Бем, індивід активно використовує гендерну схему, якщо він готовий систематизувати інформацію про інших людей, ґрунтуючись на їхній статі. Якщо ж людина не вдається до такого сортування, вона належить до тих, хто не застосовує гендерну схему. С. Бем також вважала, що люди з яскраво вираженими традиційними чоловічими чи жіночими рисами, ймовірно, частіше послуговуються гендерними схемами. Вона підкреслювала, що гендерно типізовані індивіди відрізняються від інших не стільки рівнем своєї жіночності чи мужності, скільки тим, наскільки їхнє Я-концепція та поведінка організовані відповідно до гендерної схеми.

1. Ці умови створюють ситуацію, коли категорія «стать» стає пріоритетною в процесі осмислення навколишнього світу, переважаючи над

іншими соціальними категоріями. Суспільний контекст робить «стать» важливою частиною великої асоціативної схеми: ідеологія та практика культури формують стійкі зв'язки між цією категорією та широким спектром моделей поведінки й особистісних характеристик.

2. Соціальне середовище надає категорії «стать» широкого функціонального значення. Іншими словами, суспільство створює безліч інститутів, норм і табу, які розділяють людей і організовують їхню поведінку та взаємини на основі статі. Майже в усіх суспільствах дітей навчають двом важливим речам, пов'язаним зі статтю. По-перше, вони засвоюють мережу асоціацій, пов'язаних зі статтю, яка функціонує як когнітивна схема. По-друге, діти вчаться, що дихотомія чоловічого і жіночого присутня практично в будь-якій сфері людського досвіду. Виходячи з цього, прихильники теорії гендерних схем вважають, що діти були б менш гендерно схематизованими, якби суспільство обмежувало асоціативну мережу, пов'язану зі статтю, і припинило наполягати на функціональній значущості гендерної дихотомії.

Нова психологія статі. Дж. Стоккард і М. Джонсон, спираючись на основні ідеї нової психології статі, стверджують, що біологічна стать (визначена хромосомами та гормонами) лише вказує на можливу поведінку людини. Натомість, вони підкреслюють, що головну роль відіграє психологічна та соціальна стать, яка формується протягом життя. На її формування впливають різноманітні класові, етнічні та расові відмінності у гендерних ролях та відповідні їм соціальні очікування. Основними чинниками, що визначають розвиток гендерних параметрів особистості, є саме соціальні очікування та загальноприйняті вимоги до статево-адекватної поведінки. Ці соціальні вимоги діють як «самоздійснювані пророцтва»: вони настільки жорстко задають схему гендерних реакцій, що залишаються значущими навіть тоді, коли людина перебуває наодинці або в ситуації, де її статева приналежність здається несуттєвою. Іншими словами, ключ до соціального конструювання статі полягає у поточних соціальних взаємодіях, а психологічні риси особистості, набуті в процесі тривалої гендерної соціалізації, відіграють вторинну роль.

Тривалий час розуміння біологічної статі здавалося простим і визначалося переважно зовнішніми геніталіями. Однак ситуація суттєво ускладнилася з розвитком науки, яка виявила глибинніші біологічні компоненти статі, такі як генетичні, гормональні та морфологічні чинники, а також поведінкову та психологічну диференціацію індивідів. У відповідь на питання, чи є відмінності в поведінці чоловіків і жінок суто біологічно зумовленими, Дж. Мані дійшов висновку, що «незаперечними є лише такі статеві відмінності, як менструації, вагітність і лактація у жінок, а також здатність чоловіків до запліднення».

Це підкреслювало обмеженість біологічних детермінант у поясненні всієї палітри гендерних проявів. Саме в цьому контексті Сандра Бем запропонувала революційну концепцію психологічної андрогінії, яка внесла суттєві корективи в усталені уявлення про маскулінність і фемінність. Ці поняття традиційно розумілися як нормативні уявлення про соматичні, психологічні та поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок. Пересічна свідомість часто схильна абсолютизувати психофізіологічні та соціальні відмінності між статями, ототожнюючи маскулінність з активно-творчим началом, а фемінність – з пасивно-репродуктивним. Протягом тривалого часу маскулінні та фемінні риси вважалися строго дихотомічними і взаємовиключними: вважалося, що людина може бути або «справжнім чоловіком», або «справжньою жінкою». Будь-який відступ від цього нормативу сприймався як патологія або крок у напрямку до неї, що яскраво ілюструється стереотипом «синьої панчохи» щодо жінки-вченої.

Такі полярні уявлення про маскулінність і фемінність жорстко протиставляли чоловіків і жінок: чоловікам приписувалися домінантність, незалежність, компетентність, самовпевненість, агресивність та логічне мислення; жінкам – покірність, залежність, емоційність, конформність та ніжність. Суттєвою рисою цієї традиційної моделі була її ієрархічність, де альтернативні функції доповнювали одна одну «по вертикалі», відводячи жінці підпорядковану роль. Однак, з плином часу, коли розподіл праці за ознакою статі як головний принцип організації суспільства втратив свою жорсткість, ця нормативна дихотомія почала змінюватися на континуум маскулінно-фемінних властивостей.

Передбачалося, що чоловік може бути сильним і енергійним, не будучи при цьому обов'язково грубим та агресивним, а жіноча ніжність не обов'язково є ознакою пасивності. Саме Сандра Бем у межах своєї концепції андрогінії аналізувала маскулінність і фемінність як незалежні, ортогональні виміри особистості. Це означало, що людина може володіти як маскулінними, так і фемінними рисами незалежно від своєї біологічної статі. За її типологією, гендерні типи утворили чотири групи.

До першої групи належать маскулінні індивіди з вираженими традиційно чоловічими якостями, такими як честолюбство, рішучість тощо. Другу групу становлять фемінні індивіди з вираженими традиційно жіночими якостями, як-от м'якість, емоційність тощо. Третю групу складають андрогіни – люди, що поєднують у собі як традиційно жіночі, так і чоловічі риси. Четверта група представлена людьми, що не володіють вираженими ні маскулінними, ні фемінними рисами. С. Бем експериментально довела, що індивіди з характеристиками, які строго відповідали їхній статі (тобто суто маскулінні чоловіки та суто фемінні жінки), виявилися менш пристосованими до життя.

Найбільш адаптивним до життя виявився саме андрогінний тип, який гармонійно поєднує в собі риси обох статей. Згідно з цим підходом, андрогінна особистість має набагато ширший репертуар статево-рольової поведінки, ніж носії жорстких гендерних стереотипів. Андрогінними вважаються індивіди з переважаючими як маскулініними, так і фемінними рисами, що дозволяє їм менш жорстко дотримуватися статево-рольових норм та вільніше переходити від традиційних жіночих занять до чоловічих і навпаки, проявляючи гнучкість у різних життєвих ситуаціях. Це також свідчить про те, що обидві складові статево-рольової ідентичності можуть розвиватися самостійно. У теперішній час вчені дійшли висновку, що психологічна стать не обмежується лише усвідомленням себе як представника певної статі або проявом маскуліності та фемінності. Нову психологію статі можна охарактеризувати як прогресивну концепцію, яка обґрунтовано критикує позицію біодетермінізму у засвоєнні статевої ролі та поясненні соціальних відмінностей між чоловіками та жінками. Ця теорія справедливо загострює проблему соціальної нерівності статей, підкреслюючи, що більшість відмінностей є соціально сконструйованими, а не біологічно зумовленими. Однак, хоча соціальні очікування та соціальні норми поведінки чоловіків і жінок у суспільстві відіграють найважливішу роль у процесі статевої соціалізації, разом з тим, чимале значення має і сама активність індивіда, його особисті мотиви, цілі та нахили. Прийняття індивідом соціальних цінностей – це активний процес, у якому людина не є пасивним реципієнтом, а може творчо варіювати ролі, ухиляючись від жорстких стандартів і формуючи унікальну гендерну ідентичність.

Механізми гендерної соціалізації. Підсумовуючи наш теоретичний огляд, можна виділити кілька ключових механізмів соціалізації, що розкриваються у вищезгаданих теоріях. Соціальні інститути та агенти гендерної соціалізації відіграють вирішальну роль у передачі гендерних норм, стереотипів та ролей. Агентами є окремі значущі особистості, такі як батьки, брати/сестри, друзі чи керівники, тоді як соціальні інститути – це організовані структури, що контролюють процес соціалізації. До них належать дошкільні заклади, школи, університети, робочі організації, засоби масової інформації тощо.

Первинна гендерна соціалізація формує базову гендерну ідентичність дитини, коли вона засвоює гендерні стандарти та уявлення з найближчого оточення. Вторинна гендерна соціалізація починається в юності, спираючись на більш сформовану Я-концепцію, і розгортається, коли людина входить у ширший соціальний простір та починає будувати близькі стосунки.

Семінарське заняття № 4 до теми «Психологія гендерної соціалізації»

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 4.

1. Сутність гендерної соціалізації.
2. Механізми інтеріоризації та екстеріоризації.
3. Процес та компоненти гендерної соціалізації.
4. Диференційована соціалізація.
5. Гендерні схеми та когнітивні теорії наuczіння.
6. Зміст та властивості гендерних стереотипів.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Підготувати есе за темами:
 - «Гендерна соціалізація: механізми, процес, компоненти»;
 - «Гендерні схеми соціалізації та когнітивні теорії наuczіння»;
 - «Характеристика гендерних стереотипів»;
 - «Психологічні особливості соціалізації підлітка чоловічої статі при гомосексуальній належності «батьків»;
 - «Психологічні особливості соціалізації дівчинки з середовища «сім'ї лезбіянок».
 - «Гендерні ролі характерні для невизначеного гендеру».

Контрольні питання:

1. Характеристика гендерної соціалізації.
2. Процес соціалізації з позицій гуманістичної психології.
3. Культурно-історичний підхід до соціалізації особистості.
4. Інтеріоризація в процесі соціалізації особистості.
5. Екстеріоризація в процесі соціалізації особистості.
6. Зовнішні чинники гендерної соціалізації.
7. Внутрішні чинники гендерної соціалізації.
8. Сутність гендерної системи.
9. Розподіл ролей в залежності від чинників соціалізації.
10. Поняття диференційованої соціалізації.
11. Гендерні схеми як прояви гендерної типізації.
12. Нова психологія статі.
13. Соціальні вимоги до організації діяльності особистості.
14. Механізми гендерної соціалізації.

Тема 5. ГЕНДЕРНІ РОЛІ ТА ЇХ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Зміст теми:

Гендерні очікування суспільства до особистості, заходи, якими суспільство здійснює контроль за гендерною поведінкою особистості. Гендерні стереотипи, які стають основою для виконання особистістю традиційних гендерних ролей. Причини, чому стереотипи набувають різкого негативного заряду, форми сексизму і виражаються у різних формах гендерної дискримінації.

План:

1. Гендерні стереотипи, як шаблон гендерної ролі.
2. Гендерна роль: поняття, зміст, рівні аналізу.
3. Гендерно-рольовий конфлікт.
4. Сексизм та гендерна дискримінація.

Ключові слова: гендерна роль, стереотипи, структура, функції, формування, етапи; гендерно-рольовий конфлікт, сексизм, гендерна дискримінація.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Гендерні стереотипи є специфічним різновидом соціальних стереотипів. Власне, концепція «соціального стереотипу» була запроваджена У. Ліппманом, який розглядав стереотипізацію (або, ширше, категоризацію) як чи не єдиний спосіб, яким людина може досягнути безмежну складність навколишнього світу. Поняття соціального стереотипу тісно пов'язане з поняттям атитюду (установки), оскільки межа між ними є надзвичайно тонкою. Особливо близьким їхнє розуміння стає, коли йдеться про аутостереотипи – ті, що існують на рівні індивідуальної свідомості та стосуються самої особистості. Гендерні стереотипи формуються в процесі суспільної комунікації, передаються індивідам під час соціалізації і відіграють значну роль у підтримці гендерної стратифікації. Ця стратифікація проявляється як вертикальна ієрархія, де чоловік часто розташовується «вище» на соціальних сходах, а жінка – «нижче». «Вбудовані» в зазначені стереотипи бінарні опозиції (наприклад, чоловіче/жіноче) впливають на соціальний статус людини, вибір професії, її прагнення, цілі та цінності. Ідеї «мужності» та «жіночності» виступають як архетипи поведінки, взаємодій з іншими людьми, соціальних очікувань та оцінок. Ці ідеї, що сягають корінням у філософію, міфологію та релігію, формують основу семантики гендерних стереотипів. Закріплюючись у мові, вони проявляються у протиставленнях,

таких як влада і підпорядкування, порядок і хаос, активність і пасивність, сила і слабкість.

Структура гендерного стереотипу. На погляд Гріске та Стівенс, стереотипи утворені описовим і наказовим компонентами. Описовий компонент ідентифікує жіночі та чоловічі риси.

Зміст гендерного стереотипу. Змістову різноманітність гендерних стереотипів передають їх різновиди.

Стереотипи фемінності та маскулінності приписують людям певні уявлення про фізичні, психологічні та поведінкові якості, що нібито властиві чоловікам і жінкам. Традиційно, маскулінність асоціюється з активним, творчим і культурним началом, тоді як фемінність – з пасивним, репродуктивним

і природним. Зазначені нормативні уявлення створюють полярне та ієрархічне протиставлення між чоловіками та жінками. Так, чоловіки часто характеризуються як домінантні, незалежні, компетентні, самовпевнені, агресивні та логічні. Жінкам же приписують покірність, залежність, емоційність, конформність та ніжність.

Властивості гендерних стереотипів. Стереотип є формою пізнання для особистості та для соціальних груп.

Функції гендерних стереотипів. Умовно можна розділити функції гендерних стереотипів на дві групи: *психологічні* та *соціальні*. До психологічних належать когнітивна та ціннісно-захисна функції.

Гендерна роль у структурі соціальних ролей особистості. Термін «соціальна роль» був уведений у соціальну психологію Джорджем Гербертом Мідом. Він визначив його як модель поведінки, що відповідає правилам, очікуванням та вимогам соціального оточення.

Поняття гендерної ролі. Базуючись на загальному розумінні соціальної ролі, **гендерну роль** можна визначити як модель поведінки та взаємин, яка дозволяє іншим робити висновки про належність індивіда до чоловічої або жіночої статі. Важливою особливістю гендерних ролей є те, що ми їх не обираємо; вони належать до типу приписаних ролей. Статус майбутнього чоловіка або майбутньої жінки дитина отримує вже при народженні, а потім, у процесі гендерної соціалізації, вона навчається виконувати відповідну гендерну роль.

Традиційні гендерні ролі. Гендерні ролі впливають з гендерної ідеології, пануючої у суспільстві.

Норми жіночої гендерної ролі. Українська дослідниця гендеру О. Кісь виявила, що в Україні досі домінують моделі фемінності, які підтримують традиційні гендерні стереотипи. Ці моделі орієнтують жінок на стосунки з чоловіками в межах звичних жіночих ролей, таких як «берегиня» чи «барбі». На жаль, альтернативні моделі, як-от «ділова жінка» або «феміністка», не

знаходять визнання в суспільстві та залишаються не до кінця сформованими, що обмежує можливості для жіночої самоідентифікації.

Норми чоловічої гендерної ролі. Ш. Берн серед основних норм чоловічої гендерної ролі виокремлює успішність (статус), фізичну, розумову, емоційну твердість та антижіночність.

Рівні вивчення гендерних ролей. Гендерні ролі можна вивчати на трьох різних рівнях, що дозволяє отримати комплексне розуміння їхньої природи та впливу. На макросоціальному рівні йдеться про те, як суспільство в цілому розподіляє соціальні функції залежно від статі, а також про відповідні культурні норми. Щоб описати, наприклад, «жіночу роль» на цьому рівні, необхідно розкрити специфіку соціального становища жінок у певному суспільстві. Це включає типові види діяльності, їхній соціальний статус та поширені уявлення про жінок, при цьому завжди співвідносячи їх зі статусом чоловіків у межах того ж суспільства.

Такий аналіз допомагає зрозуміти загальні патерни та очікування, які існують у великих соціальних групах. На рівні міжособистісних відносин гендерна роль залежить не тільки від загальних соціальних норм і умов, але й від конкретної системи спільної діяльності, що досліджується. Наприклад, роль матері або дружини завжди формується в залежності від того, як саме розподіляються обов'язки у певній родині, а також як у ній визначаються ролі батька, чоловіка чи дітей. Тобто, на цьому рівні важливими стають динаміка та взаємодія конкретних індивідів у межах невеликих соціальних груп. Нарешті, гендерна роль похідна від особливостей конкретної особистості. Це означає, що кожен індивід будує свою поведінку, наприклад, як чоловік або батько, з урахуванням власних уявлень про те, яким, на його думку, взагалі повинен бути чоловік. Ця поведінка формується на основі всіх його свідомих і несвідомих установок, переконань та унікального життєвого досвіду. Таким чином, гендерна роль є не лише зовнішнім соціальним явищем, а й глибоко індивідуальним проявом особистості.

Гендерно-рольовий конфлікт.

Протягом життя ми виконуємо безліч соціальних ролей, що зумовлено розмаїттям наших стосунків і видів діяльності. Таке множинне виконання ролей може призвести до їхнього накладання або навіть суперечностей між їхніми нормами та вимогами. Коли одночасне виконання багатьох ролей стає надто складним, це може спричинити рольовий внутрішньо-особистісний конфлікт. Наприклад, в Україні більшість жінок сьогодні працює, і їм доводиться поєднувати професійну діяльність із сімейними обов'язками. Проте не всім це вдається успішно. Феномен «рольового конфлікту працюючої жінки» виникає внаслідок великої кількості соціальних ролей, які жінка виконує (наприклад, дружина, мати, господиня, донька, колега, професіонал, подруга тощо). Цей конфлікт посилюється суперечливими

вимогами цих ролей та браком фізичних та емоційних ресурсів для їх повноцінного виконання.

Сексизм та гендерна дискримінація.

Гендерні атитюди – це наші позитивні чи негативні установки щодо власної статі та відповідно протилежної. Вони охоплюють бажання належати до певної статі, перевагу певним гендерним ролям і заняттям, а також загальну позитивну чи негативну оцінку статі. Ставлення до гендерної ролі формується на основі слідування стереотипам і відображає готовність людини певним чином реагувати на поведінку, що вважається відповідною чи невідповідною для тієї чи іншої статі. У структурі гендерного атитюду, традиційно, виділяють три важливі компоненти, а саме: афективний (емоційний), когнітивний (пізнавальний) та поведінковий (дії).

Дискримінація – це застосування конкретних дій, що пригнічують інших або навіть самого себе. Гельгесон зазначає, що раніше сексизм проявлявся через відверте ігнорування інтересів жінок. Проте сучасний сексизм набув більш витончених форм, ставши прихованим способом знецінення жінок. Йому притаманно заперечувати існування дискримінації жінок, чинити опір їхнім вимогам та висловлювати обурення щодо будь-яких преференцій на їхню користь. Сучасний сексизм проявляється у непрямих формах, таких як недооцінка складнощів, з якими стикаються жінки при спробах обійняти традиційно чоловічі посади, наявність «скляної стелі» у сфері лідерства, а також використання сексистської мови.

Існують три основні типи сексизму: ворожий, доброзичливий та амбівалентний. **Ворожий сексизм** проявляється в упередженому ставленні до жінок, коли їхні можливості недооцінюються або знецінюються порівняно з чоловічими. **Доброзичливий сексизм**, на перший погляд, здається позитивним, оскільки виражається у співчутті, бажанні допомогти та проявах турботи (наприклад, чоловік оплачує вечерю, подає руку чи відчиняє двері). Однак, по суті, він підтримує традиційні гендерні ролі та може приховувати патерналізм. **Амбівалентний сексист** реагує на жінок неоднозначно: він може стереотипно негативно ставитися до одних жінок, а стереотипно позитивно – до інших, залежно від того, наскільки вони відповідають його уявленням про «правильну» жіночу поведінку.

Семінарське заняття № 5 до теми «Гендерні ролі та їх соціально-психологічні аспекти».

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 5.

1. Гендерні стереотипи як шаблон гендерної ролі.
2. Гендерна роль: поняття, зміст, рівні аналізу.
3. Гендерно-рольовий конфлікт.
4. Сексизм та гендерна дискримінація.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Підготувати есе за темами:
 - «Гендерні ролі, характерні для фемінності».
 - «Гендерні ролі, характерні для маскулінності».
 - «Гендерні ролі, характерні для андрогінності».
 - «Шаблони гендерних ролей придатних для жінок».
 - «Гендерні ролі придатні для чоловіків».

Контрольні питання:

1. Поняття гендерного стереотипу.
2. Роль гендерних стереотипів у процесі соціалізації.
3. Стратифікація ролі чоловіка та ролі жінки.
4. Ідеї мужності та жіночності в гендерному аспекті.
5. Структура та зміст гендерного стереотипу.
6. Характеристика стереотипу маскулінності.
7. Характеристика стереотипу фемінінності.
8. Характеристика стереотипу андрогінності.
9. Властивості гендерних стереотипів.
10. Функції гендерних стереотипів.
11. Гендерна роль в структурі соціальних ролей особистості.
12. Традиційні гендерні ролі, їх характеристики.
13. Норми жіночої гендерної ролі.
14. Поняття про гендерні атитюди.
15. Характеристика гендерної дискримінації.
16. Ворожий, доброзичливий та амбівалентний сексизм.

Тема 6. ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Зміст теми:

Розкриваються суб'єктивні переживання людиною свого гендеру, які виникають в просторі соціальних стандартів маскулінності та фемінності. Основні види, структура та розвиток гендерної ідентичності в онтогенезі. Спільне та відмінне у поняттях гендерна та статева ідентичність. Походження неординарних ідентичностей та сприйняття їх носіїв у суспільстві. Психологічні аспекти сексуальності, зокрема підлітків, закони психосексуального розвитку людини.

План:

1. Поняття гендерної ідентичності.
2. Структура, види та розвиток гендерної ідентичності.
3. Гендер та сексуальність.
4. Феномен «queer-ідентичність».

Ключові слова: гендерна ідентичність, структура, види, типи гендеру, сексуальність, квір-ідентичність, цисгендер, трансгендер, жіноча ідентичність, чоловіча ідентичність.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Поняття «ідентичність» є відносно новим, проте надзвичайно популярним у психології особистості, отримавши широке визнання завдяки працям Еріка Еріксона. Воно описує фундаментальне відчуття себе як цілісної та унікальної особистості. У цьому контексті, гендерна ідентичність є невід'ємною частиною ширшої соціальної ідентичності людини. Соціальна ідентичність формується внаслідок процесу соціальної ідентифікації, який полягає у визначенні себе через належність до певної соціальної групи. Цей процес є вкрай важливим, оскільки виконує ключові функції як на груповому, так і на особистісному рівні.

На груповому рівні соціальна ідентифікація дозволяє суспільству інтегрувати індивідів у складну систему соціальних зв'язків та взаємин. Завдяки цьому процесу суспільство може ефективно організовувати свою діяльність, забезпечувати спільне функціонування та підтримувати стабільність. Кожен член групи усвідомлює свою роль та місце, що сприяє координації дій та досягненню спільних цілей. На особистісному рівні соціальна ідентифікація задовольняє базову потребу індивіда у приналежності до групи. Ця приналежність є критично важливою для психологічного благополуччя, оскільки забезпечує відчуття захищеності, підтримки та безпеки.

Крім того, група надає можливості для самореалізації, дозволяючи індивідам проявляти свої здібності та таланти в контексті спільної діяльності. Вона також є джерелом оцінки іншими, що допомагає формувати адекватну самооцінку та усвідомлювати своє місце у соціальній ієрархії. Нарешті,

приналежність до групи дає можливість впливати на групу – відстоювати власну думку, брати участь у прийнятті рішень та сприяти її розвитку. Таким чином, гендерна ідентичність, як складова соціальної ідентичності, формується через складну взаємодію індивідуальних переживань, групових норм та суспільних очікувань.

Розуміння гендерної ідентичності

Гендерна ідентичність – це унікальний аспект соціальної ідентичності, що існує в самосвідомості людини поряд з її професійною, сімейною, етнічною чи освітньою ідентифікацією. Важливо розрізняти підходи, які використовують терміни «статева ідентичність» та «гендерна ідентичність». Дослідники, що вживають термін «статева ідентичність», зазвичай вважають, що «жіноче» або «чоловіче» в особистості значною мірою біологічно зумовлене. На противагу цьому, термін «гендерна ідентичність» використовується тими, хто розглядає «творення гендеру» як елемент культури, а поняття «чоловіче» та «жіноче» розуміє як соціальні конструкти. Саме завдяки поняттю «гендерна ідентичність» поле досліджень людської статі розширюється, охоплюючи вивчення гендерних відносин та великих гендерних груп. У феномені статево-рольової ідентичності особливого значення набувають психологічні та поведінкові прояви особистості. У контексті гендерної ідентичності на перший план виходять соціокультурні параметри категорій «чоловіче» та «жіноче». Відповідно до цих параметрів людина ідентифікує себе з конкретною гендерною групою, активно конструюючи свою ідентичність як представник певної статі. Отже, гендерна ідентичність є продуктом соціального конструювання.

Гендерна ідентичність не завжди збігається з біологічною статтю людини. Залежно від цього збігу, виділяють два типи гендеру: **цисгендерний** та **трансгендерний**. Якщо гендерна ідентичність людини повністю відповідає

її біологічній статі (тобто стать, визначена при народженні), таку людину називають цисгендером або цисгендерною. Проте, якщо ідентичність людини та її біологічна стать не збігаються, то таку особистість вважають трансгендером або трансгендерною особистістю.

Структура, види та розвиток гендерної ідентичності.

Гендерна ідентичність складається з трьох взаємопов'язаних компонентів:

- Пізнавальний (когнітивний) компонент: Це усвідомлення власної приналежності до певної статі та самоопис за допомогою категорій мужності чи жіночності.

- Оцінний (афективний) компонент: Передбачає оцінювання власних психологічних рис та рольової поведінки шляхом порівняння їх з ідеальними моделями маскулінності чи фемінності.

- Поведінковий (конативний) компонент: Це те, як людина презентує себе як представника певної гендерної групи, а також способи вирішення криз ідентичності через вибір варіантів поведінки, що відповідають її особистісно значущим цілям та цінностям.

Поняття «ідентичність» дуже тісно пов'язане з «Я-концепцією особистості». Ідентичність є ключовою характеристикою Я-концепції, яка відображає більш-менш усвідомлений та прийнятний для людини її когнітивний компонент (тобто образ Я або картину Я). Саме ідентичність забезпечує цілісність та безперервність особистості протягом усього життя. У цьому контексті, гендерна ідентичність може бути виражена через твердження

«Я як жінка» або «Я як чоловік». Тому не дивно, що для вивчення ідентичності часто використовують психологічні інструменти, розроблені для дослідження Я-концепції.

Види гендерної ідентичності. У сучасній психології прийнято виділяти чотири *типи гендерної ідентичності*: маскулінний, фемінний, андрогінний та недиференційований типи. Маскулінний тип характеризується яскраво вираженими чоловічими рисами, такими як агресивність, наполегливість, схильність до ризику, незалежність та мужність, при цьому жіночі якості у таких людей проявляються незначно. На противагу цьому, фемінний тип асоціюється з високими показниками жіночих властивостей, зокрема жіночності, доброти, уважності до інших та емпатії, з низьким рівнем маскулінних проявів. Цікаво, що андрогінний тип поєднує в собі вираженість як традиційно чоловічих, так і жіночих якостей особистості, демонструючи гнучкість у проявах гендерних рис. І, нарешті, недиференційований тип передбачає низькі показники за обома групами якостей – як маскулінних, так і фемінних, що свідчить про невираженість традиційних гендерних рис.

Жіноча ідентичність. Жіноча ідентичність визначається через те, як жінка категоризує себе як частину жіночої соціальної групи. Вона передбачає відтворення певних ролей, установок та способів самопрезентації, що вважаються типовими для жіночої статі. Формування жіночої ідентичності безпосередньо пов'язане з унікальним «жіночим досвідом», який починає створюватися вже з раннього дитинства завдяки особливостям соціалізації дівчаток. Батьки змалку формують гендерно нормований образ новонародженої дитини (наприклад, через бантики, довге волосся, ошатні сукні) і активно заохочують поведінку, що відповідає гендерним нормам (таку як нерішучість, емпатійність, пасивність тощо). Надалі «бути дівчинкою» допомагають інститути соціалізації, серед яких найважливішими агентами є однолітки, а також засоби масової інформації, які часто найжорсткіше відстоюють гендерні рольові стереотипи.

Чоловіча ідентичність формується через самокатегоризацію як члена чоловічої соціальної групи, що передбачає відтворення певних гендерно обумовлених ролей, установок та способів самопрезентації. У процесі соціалізації хлопчики часто стикаються зі складнішими умовами, ніж дівчатка. Зазвичай їх виховують жінки, що створює брак об'єктів для ідентифікації з чоловічою моделлю поведінки. Крім того, «чоловічий» набір рольової поведінки є більш обмеженим і жорстким. Традиційне виховання нерідко не підтримує прояви справжньої «чоловічої» поведінки –

незалежності, ініціативності, активності тощо. Подальша соціалізація хлопчиків також пов'язана із соціальними бар'єрами, що перешкоджають розвитку маскулінності. Це може провокувати емоційно-когнітивний дисонанс, наслідком якого стає «статоворольова розгубленість» або, навпаки, перебільшені маскуліnnі статоворольові орієнтації.

На перший погляд, сучасне суспільство висуває до дівчаток менш суворі нормативні вимоги, ніж до хлопчиків. До того ж, змалку їх оточують виховательки-жінки, з якими дівчатка легко можуть себе ідентифікувати. Однак, менша цінність «жіночого» в суспільстві значно ускладнює розвиток позитивної Я-концепції у дівчинки. Належність до «кращої половини людства», яка реально сприймається як «менш цінна» соціальна група з обмеженими можливостями та владою, створює значні труднощі у становленні жіночої ідентичності. Особливо це відчутно, якщо дівчинка має високі соціальні здібності та схильність до лідерства.

Розвиток гендерної ідентичності. Формування гендерної ідентичності: глибоке занурення в самосвідомість.

Формування гендерної ідентичності – це надзвичайно складний та динамічний процес, що тісно переплітається з розвитком когнітивних здібностей та становленням особистості в цілому. Це не просто усвідомлення біологічної статі, а глибоке внутрішнє відчуття належності до певної гендерної категорії, яке впливає на всі аспекти самосприйняття та взаємодії зі світом. Вже на ранніх етапах розвитку, приблизно у віці півтора року, у дитини починає формуватися первинне уявлення про власну статеву приналежність. Це інтуїтивне розуміння того, що «я – хлопчик» або «я – дівчинка», що є дивовижним, враховуючи обмежені когнітивні можливості малюка.

Проте, саме це уявлення, закладаючись у ранньому віці, стає найбільш стійким і стрижневим компонентом самосвідомості. Воно є своєрідним «якорем», навколо якого поступово вибудовується все складніше сприйняття себе та свого місця у світі. Цей початковий етап є критично важливим, оскільки він закладає фундамент для подальшого розвитку гендерної ідентичності. З віком гендерна ідентичність не залишається статичною, а активно розвивається. Відбувається постійне розширення її обсягу та ускладнення структури. Це означає, що дитина, а потім і доросла людина, не просто усвідомлює свою приналежність до однієї з гендерних категорій. Вона починає інтегрувати в це усвідомлення все більше нюансів, пов'язаних із соціальними очікуваннями, культурними нормами, особистим досвідом, взаємодією з іншими людьми та власними інтересами та талантами. Наприклад, маленька дівчинка спочатку може просто розуміти, що вона «дівчинка», орієнтуючись на базові ознаки (одяг, іграшки).

Згодом, вона починає засвоювати більш складні сценарії поведінки, що асоціюються з «жіночим», розуміти соціальні ролі, які їй пропонуються, і усвідомлювати, як її власні риси (емпатія, турботливість) вписуються в це уявлення. Аналогічно, хлопчик від простого усвідомлення «я – хлопчик» переходить до засвоєння маскуліnnих норм, таких як сміливість,

незалежність, лідерство, і інтегрує їх у свою Я-концепцію. Цей процес ускладнення відбувається під впливом численних факторів: сімейного виховання, впливу однолітків, школи, засобів масової інформації, культурних наративів та індивідуального досвіду. Кожен новий досвід, кожна соціальна взаємодія додає нові шари до розуміння власної гендерної ідентичності, роблячи її більш багатогранною та диференційованою. Це дозволяє людині не лише відповідати зовнішнім очікуванням, але й формувати автентичне відчуття себе як гендерної істоти, що відповідає її внутрішнім переконанням та цінностям.

Феномен «queer-ідентичність».

Лібералізація гетеронормативності. Із зростанням цінності індивідуальності та свободи людини, гетеронормативність починає піддаватися критичному перегляду в різних сферах суспільної свідомості. Усвідомлення впливу цього принципу на характер гендерних відносин, розмивання меж традиційних гендерних ідентичностей та поява неосексуальностей у сучасній культурі призвели до виникнення нового феномену – «queer-ідентичності».

Квір-теорія – це міждисциплінарний академічний напрям, що виник наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Вона стала радикальною теоретичною альтернативою більш традиційним поглядам на гендер та сексуальність, які лягли в основу мейнстрімних феміністичних та ЛГБТ-рухів. Детальніше про сутність квір-теорії можна дізнатися з праці Аннамарі Джагоз «Введение в квир-теорию». Серед першоджерельних робіт, що заклали основи дискурсивного підходу до гендерних та квір-досліджень, варто виділити праці Мішеля Фуко, а також вже згаданої Джудіт Батлер, зокрема її знакові книги «Gender Trouble» та «Bodies that Matter».

До першоджерельних праць можна віднести роботи Мішеля Фуко, які заклали основи дискурсивного погляду на гендерні та квір-дослідження, а також роботи згадуваної вище Джудіт Батлер.

Найвідомішими концепціями квір-суб'єктивності є теорії, розроблені Терезою де Лауретіс та Ів Кософскі Седжвік, а також концепція квір-ідентичності як «експериментального бажання» від сучасної феміністської філософині Елізабет Гросс. Тереза де Лауретіс вважає, що гомосексуальна квір-суб'єктивність сконструйована як мінлива та негативна сутність. Вона стверджує, що суб'єкт цієї ідентичності є ексцентричним і визначається через такі поняття, як надмірність (експес), перверсія та дезіндентифікація. Концепція квір-ідентичності Ів Кософскі Седжвік зосереджена на легітимізації міноритарних, зокрема гомосексуальних, дискурсів у культурі. Її роботи сприяють визнанню та нормалізації тих форм сексуальності та гендерної ідентичності, що відхиляються від домінуючих норм. За визначенням Елізабет Гросс, квір-суб'єктивність є властивою як гей-лесбійській, так і гетеросексуальній суб'єктивності, якщо вона відхиляється від заданих культурою рамок. Це означає, що квір-ідентичність не обмежується лише ЛГБТК+ спільнотою, а може стосуватися будь-якого

індивіда, чиї прояви сексуальності або гендеру виходять за межі загальноприйнятих соціокультурних норм.

Ставлення до нетипових гендерних ідентичностей та гомосексуальності. Ставлення до гомосексуальності відображає глибоко вкорінені, часто латентні, мотиви, що формують наше загальне сприйняття сексуальності. Аналіз поширених висловлювань українського соціуму щодо гомосексуальності дозволяє виокремити такі типові стереотипи:

1. Гендерно-рольове сприйняття: Існує уявлення, що гомосексуальні індивіди приписуються до рольових характеристик протилежної статі. Зокрема, геї та гетеросексуальні жінки часто сприймаються як більш фемінні порівняно з лесбійками та гетеросексуальними чоловіками. Натомість, гетеросексуальні чоловіки та лесбійки асоціюються з вищою маскулінністю, аніж геї та гетеросексуальні жінки.

2. Асоціації з психоемоційними дисфункціями: Гомосексуальність нерідко пов'язується з різноманітними порушеннями емоційної прив'язаності та проблемами у формуванні гендерної ідентичності.

3. Стереотипи агресивної експансії. Поширеним є стереотип, що гомосексуальність характеризується агресивним прозелітизмом. Існує уявлення, що геї прагнуть активно поширювати свою орієнтацію на інших, що може проявлятися у нав'язливій поведінці або спробах спокушання.

Отже, гомосексуальність нерідко сприймається як відхилення від норми, майже патологія, що, крім простої цікавості, викликає страх. Цей страх виникає через загрозу руйнуванню звичної картини світу, де панує гетеронормативність. Гомофобія – це ставлення, засноване на страху або неприязні до гомосексуальності чи гомосексуальних людей. Вона не є лише індивідуальною особливістю, а значною мірою ґрунтується на суспільній психології. У сучасній науковій літературі термін «гомофобія» поступово витісняється поняттям «гетеросексизм». Гетеросексизм визначається як ідеологія, що заперечує, принижує та стигматизує будь-які негетеросексуальні форми поведінки, ідентичності, стосунків або спільноти. Це ширше поняття, що охоплює не лише індивідуальний страх, а й системну дискримінацію.

В американській психології проведено численні емпіричні дослідження цього явища та його природи. Отримані дані послідовно показують, що гомофобія є найбільш вираженою серед чоловіків та хлопчиків підліткового віку. Це не є випадковістю, адже гомосексуальність кидає виклик нормам гетеросексуальності, яка тісно пов'язана з чоловічим домінуванням у традиційних суспільствах.

Дослідження також демонструють чіткий зв'язок між гендерними особливостями, гендерною роллю та ставленням до гомосексуальності. Це пояснюється тим, що гомосексуальна поведінка підриває традиційні уявлення про жіночі та чоловічі ролі. Наприклад, з'ясовано, що чоловіки, які мають високі показники гіпермаскулінності, домінантних рис та дотримуються традиційних рольових стандартів, виявляють значно більш негативне ставлення до гомосексуальності.

Також встановлено, що чоловіки менш толерантні до гомосексуальності порівняно з жінками, оскільки така поведінка розглядається як більша загроза їхньому чоловічому статусу. Гомофобні прояви фіксуються вже на ранніх етапах соціалізації, зокрема у сім'ї та школі. Вони включають ігнорування, образи, антигеївські коментарі, цькування, що призводить до віктимізації та депресивних розладів у дітей.

Міжнародні дослідження підтверджують прямий зв'язок між гомофобними відносинами/поведінкою та підвищеним ризиком самогубства та зловживання алкоголем серед ЛГБТ-молоді. Аналогічні дані отримані українською дослідницею Світлою Іванченко в результаті глибинних інтерв'ю, що підтверджує актуальність цієї проблеми в українському контексті. Дорослі представники ЛГБТ-спільноти також зазнають віктимізації, перебуваючи під постійним тиском упередженості та дискримінації. Це викликає у людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією хронічний гнів, занепокоєння, пригнічений настрій та значне зниження самооцінки. Ще більш важким наслідком дискримінації та гетеросексистської ідеології є злочини на ґрунті ненависті, спрямовані проти ЛГБТ-людей, що є крайньою формою прояву гомофобії та несуть загрозу життю та безпеці.

Міжнародні дані зв'язали гомофобні відносини і поведінку з самогубством і зловживанням алкоголем серед ЛГБТ-молоді. Аналогічні дані отримані українською дослідницею Світлою Іванченко з глибинного інтерв'ю. Дорослі ЛГБТ теж піддаються віктимізації, оскільки знаходяться під тиском упередженості. Це викликає у людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією постійний гнів та занепокоєння, пригнічений настрій і зниження самооцінки. Ще більш важким наслідком дискримінації є гетеросексуальні злочини на ґрунті ненависті.

Трансфобія – це ірраціональний страх або відраза до трансгендерних, транссексуальних та транссвеститних людей. Порушення ними усталених гендерних норм викликає значно сильніше негативне ставлення, ніж до геїв, лесбійок та бісексуалів. Через це трансгендерні люди стикаються з високими показниками фізичного насильства, сексуального насильства та домагань, причому не лише від незнайомих, а й від людей зі свого оточення. Певне зростання толерантності до гомосексуальності пов'язують з тим, що ця категорія людей стала більш видимою та персоналізованою в останні роки. Цьому сприяє відображення ЛГБТК+ людей у телебаченні, кіно, літературі та через публічні особистості. Однак, найбільшу роль у зміні ставлення відіграє досвід міжособистісного спілкування з представниками цієї спільноти.

1. **Гендерна ідентичність** є особливим та фундаментальним видом соціальної ідентичності. Вона нерозривно співіснує у самосвідомості людини поруч з іншими її ідентифікаціями, такими як професійна, сімейна, етнічна чи освітня. По суті, гендерна ідентичність – це базова структура соціальної ідентичності, що характеризує людину з позиції її власної належності до чоловічої або жіночої групи. Це не зовнішнє визначення оточенням, а внутрішнє відчуття та усвідомлення, як саме людина себе категоризує. Це

глибоке самосприйняття, яке є фундаментальною частиною «Я» і впливає на всі аспекти взаємодії зі світом.

2. Гендерна ідентичність охоплює комплексну систему знань про себе як чоловіка чи жінку, а також ставлення до себе крізь призму цих знань. Вона також знаходить своє вираження у формах самопрезентації гендеру, у конкретних діях та мові. Розвиток гендерної ідентичності є безперервним процесом, що триває протягом усього життя, проте найбільш відповідальними та інтенсивними періодами є дитинство та підлітковий вік, коли закладаються її основні компоненти. У дорослому ж віці гендерна ідентичність стає складно структурованим утворенням, що включає:

- усвідомлення власної статевої приналежності: чітке розуміння того, до якої статі (чоловічої чи жіночої) індивід себе відносить;
- сексуальну орієнтацію: напрямок сексуального потягу людини;
- «сексуальні сценарії»: засвоєні моделі та очікування щодо сексуальної поведінки та взаємодії;
- гендерні стереотипи: уявлення про типові риси та поведінку чоловіків і жінок, які людина інтегрує або, навпаки, відкидає;
- гендерні переваги: особистісні преференції щодо гендерних ролей, видів діяльності та форм самовираження.

3. Сексуальна ідентичність визначається як усвідомлення людиною своїх сексуальних переваг та напрямку потягу. Сексуальність є тісно переплетеною з гендерною ідентичністю, оскільки остання інкапсулює ідею соціальної обумовленості як статі, так і сексуальності людини. Це означає, що культурні та суспільні норми значною мірою формують наше розуміння як гендеру, так і сексуального потягу, виходячи за межі суто біологічних детермінант.

4. Усе, що виходить за рамки патріархального гетеронормативного порядку і не вписується в усталене поняття «нормального», окреслюється за допомогою терміна «квір». Оскільки феномен гендерної ідентичності тісно пов'язаний з гендерною дихотомією (традиційним поділом на чоловіче/жіноче), то термін «квір» почали активно використовувати для акцентування уваги на умовності та хиткості меж будь-яких чітких визначень гендерних ідентичностей. Квір-підхід підкреслює, що гендерні ідентичності знаходять вираження у найрізноманітніших поведінкових практиках, які часто виходять за рамки традиційних категорій, тим самим деконструючи жорсткі бінарні уявлення.

5. Упереджене ставлення до людей з нетрадиційною сексуальною орієнтацією позначається терміном гетеросексизм і проявляється через гомофобію. Основу цього явища складають глибоко вкорінені стереотипні уявлення про людей з нетрадиційною орієнтацією, а також домінування гетеросексуальності як безумовної норми у суспільстві. Ці стереотипи та норми створюють несприятливе середовище для ЛГБТК+ людей, призводячи до дискримінації та соціальної ізоляції.

Семінарське заняття № 6 до теми «Гендерна ідентичність особистості»

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 6.

1. Поняття гендерної ідентичності.
2. Структура, види та розвиток гендерної ідентичності.
3. Гендер та сексуальність.
4. Феномен «queer-ідентичність»

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Підготувати матеріали для проведення дискусії щодо ставлення до гомосексуалізму та соціуму до нього.
2. Навести варіанти вирішення у вітчизняних та зарубіжних нормативних актах відношення до гомосексуалізму.
3. Охарактеризувати концепцію квір-суб'єктивності та теорію квір-ідентичності.
4. Обґрунтувати ставлення до не типових гендерних ідентичностей та гомосексуальності в Україні.
5. Визначити вікові особливості формування гендерної ідентичності (чоловічої та жіночої).

Контрольні питання:

1. Поняття гендерної ідентичності.
2. Структура, види та розвиток гендерної ідентичності.
3. Гендер та сексуальність.
4. Феномен «queer-ідентичність».
5. Поняття цисгендери та трансгендери.
6. Складові гендерної ідентичності.
7. Види гендерної ідентичності.
8. Жіноча ідентичність.
9. Чоловіча ідентичність.
10. Розвиток гендерної ідентичності.
11. Гендер та сексуальність.
12. Феномен квір-ідентичності.
13. Лібералізація гетеронормативності.
14. Ставлення до нетипових гендерних ідентичностей та гомосексуальності.
15. Поняття гомофобії та трансфобії.

Тема 7. ГЕНДЕРНА ПСИХОЛОГІЯ ЛІДЕРСТВА

Зміст теми:

Психологічні теорії, які пояснюють специфіку жіночого лідерства та труднощі жінок у реалізації їх прагнень на лідерську роль. Жіноче лідерство з точки зору концепції «гендерного потоку», концепції токенізму, теорії рольової конгруентності та інших гендерних теорій. Моделі жіночого лідерства, що передбачають «м'які» способи керівництва, які втілюють ідеологію сучасного менеджменту.

Відсутність зразків лідерства своєї статі, «скляна стеля», упередженість щодо їх можливостей громадськості, вибір специфічних завдань розвитку лідерського потенціалу саме жінок. Розуміння гендерної теорії лідерства, стереотипи лідерства, визначення уявлення про себе «Я-лідер».

План:

1. Гендер і досягнення.
2. Сучасні напрями дослідження гендерних аспектів лідерства.
3. Гендерні теорії лідерства.
4. Лідерський потенціал у жінок та його розвиток.

Ключові слова: лідерство, гендерні аспекти, лідерський потенціал, гендерні досягнення, гендерний розрив, «скляна стеля», стилі, гендерний потік, токенізм, спокушуючий менеджмент, рольова конгруентність.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу.

Гендер і досягнення. Сучасні напрями дослідження гендерних аспектів лідерства.

Маскулінізованість досліджень лідерства є цілком зрозумілою, адже історично більшість керівних посад обіймали чоловіки. Жінки в політиці та на найвищих керівних щаблях – це відносно нове явище. Однак, завдяки жіночим рухам, жінки активно виборювали та продовжують виборювати собі місце на керівних посадах. Їхня частка в лідерських позиціях стає дедалі вагомішою, що, своєю чергою, стимулює посилений інтерес до психологічного вивчення феномену жіночого лідерства.

Дослідження гендерної ідентичності лідерів. Інша сучасна тенденція у вивченні жіночого лідерства зосереджена на дослідженні гендерної ідентичності. Проведено кілька мета-аналізів, щоб перевірити поширений гендерний стереотип, який стверджує, що лідерство є суто маскулінним феноменом. Загалом, ці дослідження показали, що лідери частіше виявляли маскулінні риси, ніж фемінні чи андрогінні. Цікаво, що тенденція відповідати цьому гендерному стереотипу маскулінності є більш вираженою у чоловіків, ніж у жінок, і, що важливо, ця тенденція з часом зростає.

Особистісний підхід є домінуючим у вивченні жіночого лідерства. Останнім часом особлива увага приділялася двом особистісним характеристикам: домінантності жінок та їхньому соціальному інтелекту. Однак, результати експериментальних досліджень, що вивчали взаємодію в парах з різним рівнем домінантності (домінантні та низькодомінантні учасники) та різної статі при виконанні різноманітних завдань, показали неочікувані результати. Було встановлено, що домінантні жінки не мали переваг ані над чоловіками, ані над іншими, менш домінантними жінками.

Лідерський потенціал у жінок та його розвиток. Проблема формування лідерських якостей особистості завжди привертала значну увагу дослідників, адже лідери є ключовим фактором для майбутнього держави. З огляду на це, виникають важливі питання:

1. Чи існують ефективні моделі «виращування» керівників-лідерів? Зазначене питання стосується наявності системних підходів і програм, які можуть сприяти розвитку лідерського потенціалу;

2. Як здійснити перетворення лідерського потенціалу в усталені здібності особистості? Зазначене питання акцентує увагу на механізмах та процесах, що дозволяють потенційним лідерським якостям стати стійкими, реалізованими здібностями;

3. Чи однаковими способами можна «виращувати» лідерів та лідерок? Зазначене питання вказує на важливість врахування гендерних особливостей у процесах розвитку лідерства, ставлячи під сумнів універсальність підходів.

Лідерський потенціал – це складне, системне утворення особистості, яке об'єднує в собі інтелектуальні, мотиваційні, емоційно-вольові та професійно-ціннісні якості. Він є важливою частиною професійного потенціалу майбутнього керівника чи політика. Потенційність тут вказує на ймовірність майбутнього розвитку особистості, на її відкритість до становлення та ефективного використання своїх можливостей у діяльності. Більшість досліджень виходять з того, що лідерський потенціал є універсальним явищем, і, як правило, не виділяють гендерної специфіки в його розвитку. Основою для розуміння розвитку лідерських здібностей слугують загальнопсихологічні закономірності. Зупинимося стисло на їхньому змісті:

- Сензитивність психічного розвитку.
- Мотивація лідерства.
- Лідерський потенціал.
- Розвиток лідерського потенціалу неможливий без залучення вольових зусиль особистості і прагнення щодо набуття знань.
- Для формування лідерства необхідні такі умови, які сприяють вияву активності, ініціативи, співробітництва.

Вивчення гендерних аспектів лідерства розпочалося активно з 1990-х років. Сучасні дослідження в цій галузі зосереджені на кількох ключових напрямках: вони вивчають поведінку лідера залежно від його статі,

досліджують гендерну ідентичність самого лідера, проводять крос-культурні дослідження для виявлення універсальних та культурно-специфічних патернів, аналізують особистісні особливості лідерів різної статі та їх соціальне сприйняття, а також вивчають психологічні перешкоди, що ускладнюють жінкам шлях до лідерства.

Семінарське заняття № 7 до теми «Гендерна психологія лідерства».
Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 7.

1. Гендер і досягнення.
2. Сучасні напрями дослідження гендерних аспектів лідерства.
3. Гендерні теорії лідерства.
4. Лідерський потенціал у жінок та його розвиток.
5. Особливості чоловічого лідерства.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Скласти психологічний портрет особистості чоловіка-лідера.
2. Порівняти психологічні характеристики лідерства в гендерному аспекті.
3. Визначити вікові прояви сформованості лідерських якостей у чоловіків та жінок.
4. Знайти психологічні відмінності лідерства в залежності від гендерного типу.
5. Опрацювати Р.7 «Гендерна психологія лідерства» (автор Щотка О. П., с. 216-235).

Контрольні питання:

1. Гендер і досягнення.
2. Сучасні напрями дослідження гендерних аспектів лідерства.
3. Гендерні теорії лідерства.
4. Лідерський потенціал у жінок та його розвиток.
5. Вікові особливості формування якостей лідера.
6. Статеві характеристики сформованості лідерських якостей.
7. Лідерський потенціал в жінок андрогінного типу гендеру.
8. Лідерський потенціал в жінок маскулінного типу гендеру.
9. Лідерський потенціал в чоловіків маскулінного типу гендеру.
10. Лідерський потенціал в чоловіків фемінінного типу гендеру.
11. Характеристика психологічних перешкод для формування лідерства жінок.
12. Крос-культурні дослідження гендерних аспектів лідерства.
13. Мотивація жінок до формування лідерських якостей.

Тема 8. ПСИХОЛОГІЯ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА

Зміст теми:

Поняття гендерного насильства. Актуальність проблем насильства для України. Поняття абьюз, неглект, віоленс. Спектри психологічного насильства, його сутність. Активний та пасивний аспект психологічного насильства. Насильство-як деструктивна, інтерперсональна форма взаємодії. Віктимна поведінка жертви. Різновиди гендерного насильства.

Психологічне, фізичне, економічне та сексуальне насильство. Соціально-психологічна допомога жертвам насильства. Основні чинники поширення насильства щодо жінок в Українському суспільстві. Поведінка жертви, агресора та свідка в конфлікті. Аналіз трикутника насильства. Емоційні реакції на насильство.

План:

1. Поняття гендерного насильства.
2. Різновиди гендерного насильства.
3. Чинники насильства щодо жінок.
4. Наслідки насильства щодо жінок та їх психологічна корекція.

Ключові слова: гендерне насильство, різновиди, чинники, наслідки, психологічна корекція, травматичний стрес, зґвалтування, домашнє насильство, проституція, секс-торгівля, сексуальні домагання, фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство, насильство над дітьми, жінками, літніми людьми.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Спектр психологічного насильства включає:

а) активний аспект психологічного насильства охоплює навмисні, агресивні психологічні впливи, що можуть бути усвідомленими в різній мірі, і спрямовані на використання іншої людини для отримання певних вигод – чи то психологічних, фінансових, чи соціальних. Це проявляється у погрозах, приниженні, докорах, зневазі, знущанні, висміюванні, а також у висуванні надмірних вимог, надмірній критиці, брехні, ізоляції, забороні на певну поведінку чи переживання, постійному негативному оцінюванні, фрустрації основних потреб та багатьох інших подібних діях;

б) інтерактивний аспект психологічного насильства характеризує особливості психологічної взаємодії між сторонами. На одному її полюсі знаходиться агресор, якому притаманні домінантність, непередбачуваність та афективність. На протилежному полюсі перебуває жертва, що виявляє невпевненість, безпорадність та схильність до самоприниження;

в) пасивний аспект психологічного насильства стосується негативних психологічних наслідків, що виникають внаслідок згаданих вище агресивних впливів. Ці ефекти включають: втрату довіри до себе та світу, дифузну самоідентичність, полезалежний когнітивний стиль, зовнішній локус контролю, підвищену тривожність, поступливість, комунікативну некомпетентність та відстороненість, низьку самооцінку, затримку фізичного та психічного розвитку, депресію, різні форми залежності, а також психосоматичні розлади.

Використовуючи таку диференціацію, ми можемо розглядати насильство як *деструктивну міжособистісну взаємодію*, що спричиняє негативні

зміни в особистості всіх учасників. З одного боку, воно проявляється у зловживаннях та «перпетрейторизації» (від англ. perpetrator – злочинець), коли людина стає кривдником, а з іншого – у невротизації та «віктимізації» (від англ. victim – жертва), коли людина страждає від насильства. Таким чином, широко вживаний термін «насильство» часто позначає лише крайній ступінь заподіяння шкоди, пов'язаний із застосуванням фізичної сили. Проте, насильство має набагато ширший діапазон варіацій, різну інтенсивність та рівні прояву. З психологічної точки зору, **насильство** – це не просто знищення іншої людини чи заподіяння їй фізичної або психологічної шкоди. Це **особливий тип стосунків між людьми**, який характеризується тим, що одна людина ставиться до іншої як до засобу задоволення власних потреб. При цьому вона знецінює, нехтує потребами іншої людини, аж до зловживання нею, тобто діє всупереч її волі.

Безперечно, насильство, незалежно від його контексту (мирний час чи війна), ніколи не є гендерно нейтральним. Тому критично важливо відокремлювати та аналізувати його гендерний аспект на всіх рівнях, включаючи психологічний. Самі гендерні стосунки потребують пильної уваги дослідників у контексті насильства, оскільки вони пронизують усі сфери нашого життя і за своєю природою часто є напруженими. Вивчення гендерного насильства в соціальних науках активно розпочалося у 1970-х роках завдяки феміністичній критиці та рухам. Саме вони вивели це явище із зони замовчування, зробивши його «видимим», і акцентували увагу на ключовій ролі соціуму в його виникненні. В Україні значний внесок у розробку цієї проблематики зробили такі дослідники, а саме: Н. Аніщук, Г. Гриценко, С. Іванченко, М. Маєрчик, О. Плахотнік, О. Савчук та інші.

Гендерне насильство відрізняється від інших форм тим, що його основною мішенню стає індивід саме як представник певної гендерної групи. Згідно з цим широким розумінням, гендерним насильством вважається агресія чоловіків як проти жінок, так і проти інших чоловіків, а також насильство жінок щодо чоловіків та інших жінок. Статистика підтверджує, що чоловіки частіше виступають ініціаторами агресивних дій, але водночас самі частіше страждають від агресії.

Конфлікти, кримінальні інциденти, вуличне хуліганство та подібні явища часто призводять до загибелі або травмування багатьох чоловіків як фізично, так і психічно. Проте, при такому широкому визначенні поняття гендерного насильства його сутність може суттєво розмиватися. У більш вузькому трактуванні, гендерне насильство часто ототожнюють саме з насильством щодо жінок. Важливо визнати, що хоча насильство жінок проти чоловіків також має місце, воно значно менш поширене. Натомість, традиційна жіноча гендерна роль «пасивної» та «слабкої» статі, гендерна нерівність та обмежені можливості на ринку праці роблять жінок групою, значно більш вразливою до насильства.

При визначенні гендерного насильства крізь призму гендерного підходу, першочергового значення набуває нерівність владних відносин між чоловіками та жінками. Ключовою рисою для характеристики сутності цього явища є відтворення систем, побудованих на домінуванні та підпорядкуванні одних груп людей іншими. Отже, гендерне насильство можна розуміти як механізм встановлення гендерних режимів, що базується на структурній гендерній нерівності. «Традиційний» гендерний порядок та його відтворення породжують два типи проблем, які, по суті, легітимізують агресію та насильство на ґрунті гендеру. Перший тип проблем спричинений непорушністю гендерного поділу статей, що нібито впливає з «біології і природи».

Ця установка імперативно диктує людям та їхнім тілам бути виключно чоловіком або жінкою, зі всіма відповідними правилами щодо поведінки, бажань, цілей тощо. Тіло в цьому контексті має виступати як легітимізатор нашої гендерної ідентичності, воно покликане підтверджувати відповідність загальноприйнятим рамкам. Наприклад, «конкурси краси», що проводяться на різних соціальних рівнях та в різних установах, слугують саме цьому завданню. Вони закріплюють уявлення про те, що означає бути «жінкою, в чийй ідентичності не сумніваються», тобто жінкою, яка відповідає вузько визначеним нормам. Непорушні норми також стосуються й поведінки чоловіка, який «має заробляти гроші для родини», «бути головним», «сильним», або жінки, яка «має в усьому підтримувати чоловіка», «турбуватися», «толерувати» тощо.

Таким чином, зазначена «непорушність» традиційних норм провокує агресію до людей, котрі не вписуються в межі нормативної моделі. Приміром, такі «гендерні неформати», як трансгендерні люди, постійно стикаються з негативним ставленням до себе в соціумі та різними варіантами насильства, оскільки їхня ідентичність порушує цей жорсткий бінарний порядок. Другий тип проблем викликаний наявністю гендерних ієрархій «домінування-підпорядкування». Це означає, що насильство по відношенню до жінок, які порушують гендерну установку підпорядкування, нерідко соціально легітимізується і не засуджується. Більше того, провина за таке насильство, в першу чергу, покладається на саму жінку.

Водночас, хворобливе прагнення чоловіків відповідати штучному еталону мужності, демонстрація гіпермаскулінності, породжують нові, часто деструктивні, форми «ринкової маскулінності», в основі яких лежить феномен насильства. Це проявляється, наприклад, у торгівлі жінками, проституції, порнографії та інших явищах, що експлуатують жіноче тіло та підтримують патріархальні структури.

Отже, стає очевидним, що гендерне насильство невіддільне від нормативного тиску гендерних очікувань та ієрархічної організації стосунків між жінкою та чоловіком. Кожен із нас, будучи соціалізованим у цьому порядку, привчається жити за гендерними нормами та оцінювати поведінку інших за відповідністю до них. Як наслідок, ми самі мимоволі стаємо елементом соціального контролю та тиску, що підтримує і відтворює існуючі патерни насильства. Цей механізм є циклічним і потребує системної деконструкції для досягнення справжньої гендерної рівності.

Щоб краще розуміти прояви гендерного насильства, важливо орієнтуватися в його різновидах. У психологічній літературі насильство класифікується за декількома ключовими параметрами:

- **Явне чи приховане:** це залежить від обраної кривдником стратегії поведінки. Гендерне насильство найчастіше набуває прихованих форм, так званого «приватного» насильства, яке залишається непомітним для широкого загалу.

- **Час вчинення:** насильство може бути поточним або ж стосуватися минулого. Оскільки жінки часто замовчують факти насильства, психологи нерідко мають справу з цими подіями як з минулим досвідом, що продовжує негативно впливати на якість життя жінки в теперішньому.

- **Повторюваність та тривалість:** насильство може бути поодиноким актом або ж множинним, що триває роками. Гендерне насильство, як правило, є тривалим, оскільки воно вплетене в характер певних стосунків, створюючи циклічні патерни поведінки.

- **Місце вчинення та оточення:** насильство може відбуватися вдома з боку родичів, на роботі з боку колег чи керівника, або ж на вулиці – з боку незнайомих осіб.

- **Соціальний статус постраждалих:** класифікація враховує, хто є жертвою насильства. Особлива увага приділяється насильству над дітьми, жінками та літніми людьми, оскільки вони часто є найбільш незахищеними соціальними групами.

Найбільш поширеною є емпірична класифікація форм насильства, яка виділяє фізичне, сексуальне та психологічне насильство. Фізичне насильство – це навмисне маніпулювання тілом людини як об'єктом, що призводить до фізичних ушкоджень різної тяжкості. До нього належать не лише побиття чи вбивство, а й обмеження у сні, їжі, а також примушування до вживання алкоголю чи наркотиків. В Україні правоохоронні органи найчастіше ідентифікують саме фізичне насильство. Згідно з опитуванням громадської

думки «Права людини в Україні» 2009-2010 років, 21 % українців стикалися з фізичним насильством (побиття, замикання, зв'язування, примушування стояти нерухомо).

Сексуальне насильство полягає у навмисному маніпулюванні тілом людини як сексуальним об'єктом, примушуванні до сексуальних дій з метою отримання сексуального задоволення або іншої вигоди. Це включає не тільки сексуальне розбещення (дотики, маніпулювання статевими органами, статевий акт), але й втягування до порнобізнесу та проституції. Особлива увага з боку правоохоронців, психологів та соціальних працівників звертається на сексуальне насильство щодо жінок з боку інтимного партнера (*intimate partner and sexual violence against women*), оскільки такий вид насильства часто залишається «невидимим». Психологічне насильство (яке може бути поведінковим, інтелектуальним, емоційним тощо) – це навмисне маніпулювання людиною як об'єктом, ігнорування її суб'єктивних характеристик (свободи, гідності, прав тощо). Це руйнує стосунки прихильності між людьми або, навпаки, жорстко фіксує ці стосунки, призводячи до різних деформацій та порушень психічного розвитку (поведінкового, інтелектуального, емоційного, вольового, комунікативного та особистісного).

Жертви гендерного насильства часто потерпають від кількох його форм одночасно. Наприклад, жінки, що пережили сексуальне насильство, нерідко стають жертвами також фізичного (побої, голодування) та психологічного насильства (погрози, висміювання). Форми насильства щодо жінок часто представляють як «клаптикову ковдру» через їхню різноманітність та взаємопереплетення. Л. Кобилянська та Т. Мельник виділяють такі основні прояви гендерного насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне насильство у родинних стосунках; те ж саме насильство у суспільстві; насильство з боку держави або через нехтування її зобов'язаннями; насильство, пов'язане з порушенням прав жінок у зонах збройних конфліктів; а також загроза насильства для окремих вразливих груп, таких як жінки національних меншин, біженки, мігрантки, жінки похилого віку, жінки-репатріантки тощо.

Серед найпоширеніших видів гендерного насильства у світі визнаються зґвалтування, домашнє насильство, проституція, секс-торгівля та сексуальні домагання. Існують також приклади гендерного насильства, що виправдовуються культурою, традиціями та звичаями, такі як ранні або дитячі (часто примусові) шлюби, обрізання жіночих статевих органів та вбивства честі. Деякі види гендерного насильства можуть здійснюватися як партнером, так і державою, наприклад, примусовий аборт чи примусова стерилізація. Всесвітня організація охорони здоров'я розробила власну класифікацію видів насильства, що відповідає життєвому циклу жінки.

Статистика служб екстреної допомоги свідчить, що у 80 % випадків звернень жінок йдеться про домашнє насильство (domestic violence) або, згідно з українським законодавством, насильство в сім'ї. Оскільки воно реалізується у приватному просторі, його погано розпізнають та карають органи правосуддя, що робить його вкрай складним для ефективної протидії.

Збройний конфлікт, що сам по собі є формою насильства, спричиняє зростання домашнього насильства не лише в зонах бойових дій, а й по всій країні. Ця тенденція пояснюється посиленням стресом, викликаним війною, загальною тривогою та складним психологічним станом демобілізованих військових після їхнього повернення. Зв'язок між збройним конфліктом та зростанням випадків домашнього й гендерно-обумовленого насильства підтверджується, зокрема, у доповіді Управління Верховного комісара з прав людини «Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом в Україні», що охоплює період з березня 2014 по січень 2017 року. У цьому документі зазначається, що конфлікт може призводити до підвищення рівня домашнього насильства через кілька взаємопов'язаних факторів: припинення надання необхідних послуг та руйнування механізмів перенаправлення допомоги, зростання толерантності до насильства у суспільстві, полегшення доступу до зброї та поширення посттравматичних стресових розладів (ПТСР) серед учасників бойових дій. Основні напрямки громадської боротьби з насильством включають таке:

- руйнування стереотипів та упереджень: Це передбачає подолання сексизму та мізогінії через громадські кампанії, співпрацю зі ЗМІ та органами влади, а також проведення навчальних заходів (лекцій, семінарів, тренінгів) для представників влади та громадянського суспільства;
- вирівнювання суспільних ієрархій: Необхідно зосередити увагу на подоланні існуючих ієрархій у суспільстві та враховувати взаємодію різних форм дискримінації;
- сексуальна просвіта та формування культури згоди: Важливо розвивати культуру згоди в сексуальних стосунках та виховувати нетерпимість до насильства, відмовляючись від звинувачення жертв і забезпечуючи делікатну взаємодію з ними.

Майже всі жінки, які зазнали зловживань або нехтування з боку чоловіків, переживають *психологічну травму*. Це залишає відбиток на їхній особистості, емоціях та поведінці, що негативно позначається на подальшому житті. Сила потрясіння від пережитого насильства є глибоко індивідуальною реакцією на травматичну подію, і пов'язана вона, перш за все, з руйнуванням довіри до людей.

Травма (травматичний стрес) – це надзвичайно інтенсивне переживання, що глибоко потрясає психіку людини. Вона виникає як

результат особливої взаємодії індивіда з травматичною ситуацією, що його оточує.

Травматична ситуація може бути як одноразовою подією, так і постійно повторюваною (наприклад, регулярні приниження, побиття чи зґвалтування). Психологічна реакція на травму зазвичай проходить три окремі фази:

- Фаза психологічного шоку: характеризується пригніченням активності, дезорієнтацією в навколишньому середовищі, дезорганізацією діяльності та запереченням того, що сталося.
- Фаза емоційного відреагування на подію та її наслідки: включає прояви страху, тривоги, гніву, плачу та інших інтенсивних емоцій.
- Фаза адаптації до нових обставин існування: на зазначеному етапі людина поступово пристосовується до змінених умов життя після травматичного досвіду.

Якщо процес нормального реагування порушується, відбувається фіксація на травмі і наступний перехід до постстресового стану у хронічну форму – **посттравматичний стресовий розлад (ПТСР)**.

Семінарське заняття № 8 до теми «Психологія гендерного насильства»

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 8.

1. Поняття гендерного насильства.
2. Різновиди гендерного насильства.
3. Чинники насильства щодо жінок.
4. Наслідки насильства щодо жінок та їх психологічна корекція.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

1. Розгляд гендерного насильства як травматичної стресової ситуації.
2. Охарактеризуйте сприйняття гендерного насильства жінками феміністичного типу гендеру.
3. Охарактеризуйте сприйняття гендерного насильства жінками маскулістичного типу гендеру.
4. Охарактеризуйте сприйняття гендерного насильства чоловіками феміністичного типу гендеру.
5. Опрацювати Р.8 «Психологія гендерного насильства» (автор Щотка О. П., с. 243-270).

Контрольні питання:

1. Поняття гендерного насильства.
2. Різновиди гендерного насильства.
3. Чинники насильства щодо жінок.
4. Наслідки насильства щодо жінок та їх психологічна корекція.
5. Які психологічні впливи агресивного характеру застосовуються в гендерному насиллі?
6. Охарактеризуйте інтерактивний аспект психологічного насильства.
7. Що таке пасивний аспект психологічного насильства?
8. Насильство як деструктивна інтерперсональна форма взаємодії.
9. Класифікація гендерного насильства.
10. Характеристика фізичного насильства, його форми.
11. Комбіноване застосування різних форм гендерного насилля.
12. Що таке фізичне, сексуальне, психологічне та економічне насильство.
13. Особливості насильства, пов'язаного з порушенням права жінок у зонах збройних конфліктів.
14. Особливості домашнього насильства.
15. Насильницькі дії у відношенні до особистості з боку в держави (примусовий аборт, примусова стерилізація).
16. Сексуальне насильство, пов'язане з військовим конфліктом в Україні.
17. Гендерне насильство, як психологічна травма.
18. Фази психологічної реакції на травму внаслідок гендерного насилля.

Тема 9. ГЕНДЕРНА ПСИХОЛОГІЯ СПІЛКУВАННЯ

Зміст теми:

Гендерні питання в контексті певних напрямів психологічної науки: соціальна психологія, психологія спілкування, політична та організаційна психологія, кризова психологія та ін.

Гендер, у соціально-політичному контексті: це, зокрема, гендерні аспекти політичного лідерства, віктимізації жінок у суспільстві, протидії гендерному насильству, психологічні аспекти мовного конструювання гендерної нерівності у суспільстві.

План:

1. Гендер та вербальне спілкування.
2. Гендер та невербальне спілкування.
3. Створення гендеру у спілкуванні.
4. Особливості жіночого спілкування.

Ключові слова: спілкування, гендер, дефіцитарний стиль, нерозуміння між статями, домінування, опір, брутальність, плітки та світські розмови, чоловіче спілкування, жіноче спілкування.

Основні теоретичні положення лекційного матеріалу. Вивчення мовних аспектів гендеру стрімко розвинулося завдяки фокусу на так званому «жіночому мовленні». Починаючи з 1970-х років, у західній психології, психолінгвістиці та соціолінгвістиці накопичилася значна кількість цікавих досліджень, присвячених гендерній мовній (вербальній) комунікації. Дослідження об'єднувало розуміння того, що гендер виявляє себе через типові форми комунікативної поведінки. Всі «ранні» дослідження гендерних особливостей мовного спілкування Маурін МакХаг та Женіфер Хембауг розділили на чотири напрями:

- 1) вивчення стилю жіночого мовлення як дефіцитарного;
- 2) вивчення природи нерозуміння між статями;
- 3) вивчення комунікативного домінування чоловіків;
- 4) вивчення жіночої мовної культури.

Далі обговоримо окремі теоретико-практичні результати та дамо їх критичний аналіз з точки зору сучасної методології гендерної психології.

Дефіцитарний стиль жіночого мовлення. Поштовхом до інтенсивних психолінгвістичних досліджень у цьому напрямку стала знакова робота Робін Лакофф «Мова та її місце у житті жінки». Ця праця актуалізувала питання гендерних відмінностей у мовленні, прагнучи зрозуміти, як використання мови може виявити нерівність між статями. Лакофф стверджувала, що жінок навчають використовувати мову таким чином, аби вона відповідала їхньому

підлеглому статусу. Її теорія базувалася на аналізі ЗМІ, саморефлексії та інтуїтивних спостереженнях. Дослідниця виявила, що жінки використовують більше описових прикметників і менше образливих слів, ніж чоловіки; вони частіше вживають ввічливі форми та запитання. Крім того, жінки схильні використовувати більше інтенсифікаторів, «живих перешкод» (наприклад, «ну», «типу»), висловлювань сумніву та дотримуються гіперправильної граматики. Жінки виявляють більшу нерішучість щодо прямих запитів та висловлювань власних думок порівняно з чоловіками.

З цих спостережень випливає, що жіноче мовлення уявлялося дефіцитарним, будучи результатом чоловічого домінування, і виражало слабкість, невизначеність та незначущість. Воно протиставлялося так званому «стандарту» або «нейтральному мовленню», яким, на думку Лакофф, розмовляли чоловіки. Вона не досліджувала мовлення чоловіків окремо, припускаючи, що воно і є тим самим стандартом, тоді як жіноче мовлення вважала менш прийнятним. Лакофф також підкреслювала, що жінки не можуть легко вирішити свої проблеми, просто перейнявши чоловічий стиль мовлення. За її словами, жінка, яка говорить «як чоловік», піддається критиці за те, що вона «не жіночна», тоді як жінка, що використовує традиційний «жіночий» стиль мовлення, «висміюється як нездатна ясно мислити, нездатна брати участь у серйозному обговоренні». Це висвітлює подвійний стандарт, з яким стикаються жінки у вербальній комунікації.

Нерозуміння між статями. Інший напрямок досліджень вербального спілкування зосередився на вивченні труднощів у взаєморозумінні між статями. Ці труднощі часто артикулюються в повсякденних розмовах як «незрозуміла жіноча логіка» або вислів «жінки з Венери, а чоловіки з Марсу». Таким чином, у цьому підході також зберігається фокус на відмінностях, однак до поля зору потрапляє соціолінгвістична субкультура: окремо «чоловіча» та «жіноча». Жінки та чоловіки, які беруть участь у розмові, розглядаються як учасники кросстатевої, крос-культурної комунікації. Ці субкультури мають різні правила залучення та інтерпретації спілкування, і їхній вплив особливо помітний вже в дитинстві.

Гендерні відмінності як домінування. Зазначений підхід є найбільш поширеним у гендерних дослідженнях і стверджує, що видимі гендерні відмінності у спілкуванні виникають через різницю у владі та статусі. Поведінка, яку часто приписують жінкам, нерідко є характерною для осіб із нижчим соціальним статусом.

У цьому напрямку вивчалися різні індикатори гендерної нерівності, зокрема:

- активність комунікатора та тривалість розмов: аналізується, хто більше говорить і як довго;
- асиметричне переривання бесіди та контроль над темою розмови: досліджується, хто частіше перебиває і хто визначає напрямок розмови;

– тролінг жіночих звернень: вивчаються способи знецінення або висміювання звернень жінок;

– використання брутальностей та сленгу в мовленні: аналізується, як ці мовні засоби відображають гендерні владні динаміки.

Тривалість розмови. Один зі способів домінування в розмові – це активність мовця та кількість часу, який він займає. Попри поширений стереотип, що жінки говорять більше за чоловіків, дослідження Джеймса, Дракича і Таннен показують іншу картину. Їхній аналіз виявив, що 43 % досліджень підтверджують, що чоловіки говорять більше, ніж жінки, і лише у 2 з 56 робіт жінки переважали чоловіків за обсягом мовлення. Дослідники дійшли висновку, що чоловіки говорять більше в задачно-орієнтованих контекстах, тоді як жінки виявляють більшу вербальну активність в особистісних розмовах. Ці результати підкреслюють ключову роль контексту та ставлення самих учасників у формуванні розмовної поведінки чоловіків і жінок.

Переривання розмови та перебивання співрозмовника. Переривання – це порушення усталеної культурної норми, що стосується черговості виступу комунікаторів. Дослідження Уеста та Цимермана виявили два важливі аспекти. По-перше, чоловіки перебивають частіше, ніж жінки, тоді як жінок переривають частіше, ніж чоловіків. По-друге, жінки переривають інших жінок приблизно з такою ж частотою, як чоловіки переривають інших чоловіків. Однак, жінки рідко перебивають чоловіків, тоді як чоловіки часто перебивають жінок.

На основі цих даних вчені дійшли висновку, що переривання одночасно сигналізує про різницю у статусі та є засобом підтримки й вираження влади. Проте, варто зазначити, що іноді переривання може бути виразом інтересу та підтримки розмови, як це часто трапляється у дружньому спілкуванні. Тому важливим є зауваження Таннен, яка припустила, що асиметрична взаємодія виникає тоді, коли один комунікатор неодноразово перебиває, а інший постійно поступається. Саме в цьому випадку можна говорити про домінування та контроль за розмовою.

Опір жіночим проханням. Чоловіки можуть утверджувати своє домінування над жінками в розмові, зокрема шляхом часткового ігнорування або знецінення жіночого мовлення. Яскравим прикладом цього є ситуація, коли співрозмовники чоловічої статі характеризують жіночі звернення як «ниття». Таннен стверджувала, що саме таке маркування прохань жінок як ниття є одним зі способів знецінення жіночого мовлення, що виправдовує відмову виконувати ці прохання. Її дослідження демонструють, що чоловіки уникають негайного виконання жіночих прохань, щоб їх не сприйняли як «підкаблучників». Чоловік може щиро бажати виконати прохання своєї партнерки, але він воліє дочекатися моменту, коли його дії виглядатимуть як вчинені з власної ініціативи. Оскільки жінки часто «не розуміють» цієї

потреби чоловіків «зберегти обличчя» і нерідко повторюють свої прохання, це згодом починає сприйматися чоловіками як «ниття».

Брутальність мовлення. Чи відіграє гендер роль у використанні нецензурної чи грубої лексики? Безумовно, адже небажання жінок вживати подібні слова обмежує їхню здатність висловлювати певні почуття, особливо гнів. Ненормативна лексика часто сприймається як засіб самовираження, як спосіб передачі сильних емоцій. Більше того, у певних контекстах використання нецензурних слів може бути цілком функціональним або ефективним. Що ж показують дослідження? Вони виявили, що чоловіки частіше використовують лайку на публіці та загалом вживають більш грубу мову, ніж жінки. Хоча розрив у використанні нецензурних слів між гендерами поступово скорочується, чоловіки все одно продовжують вживати образливі слова частіше за жінок.

Цікаво, що як жінки, так і чоловіки лаються частіше в одностатевих групах, ніж у змішаних. Дослідження Шерер і Сагарін навіть продемонстрували функціональну цінність брутальності: вони довели, що непристойність на початку або в кінці висловлювання підвищує переконливість промови. Однак, у гендерному аспекті результати відрізняються: чоловіки виявилися ефективними у використанні ненормативної лексики для посилення переконливості, тоді як жінки, застосовуючи таку саму стратегію, оцінювалися як порушники норми. Отже, контроль чоловіків над промовою, використання переривань та ненормативної лексики можна інтерпретувати як способи збереження влади та підтримки гендерної нерівності.

Словесна культура жінок. Попередні дослідження часто негативно маркували жіноче мовлення, девальвуючи його. У відповідь на це деякі феміністські теоретики та дослідники запропонували підійти до «жіночого мовлення» як до окремої словесної культури жінок. Такий підхід дозволив переосмислити цінність багатьох форм жіночої поведінки, які традиційно були маргіналізовані та тривіалізовані «чоловічими дослідженнями».

Дослідники в цьому напрямку реабілітували такі форми спілкування, як короткі відповіді (наприклад, «Невже!», «Як гарно!», «О, Боже!», що свідчать про активне слухання та підтримку), світські розмови, а також плітки. По-перше, ці дослідження показали, що **короткі відгуки жінок на розмови** чоловіків є ознаками включеності, небайдужості та підтримки. Натомість, використання мінімальних відповідей чоловіками, як правило, засвідчує їхню незацікавленість у промовах жінок. За словами Фішмана, жінки виконують більшу частину рутинної розмовної роботи, але при цьому не контролюють саму взаємодію або не отримують від неї вигоди, оскільки чоловіки часто роблять це замість них.

«Порожня балаканина» або **світські розмови жінок**, які часто стають об'єктом критики та анекдотів з боку чоловіків, насправді можуть бути дуже ефективними. Дослідження показують, що вони відіграють важливу роль у

підтримці міжособистісних стосунків та задоволенні соціально-емоційних потреб діади чи групи. Наприклад, жінки-менеджери активно використовують такі бесіди для створення корпоративного духу в організації, налагодження ефективної взаємодії та застосування «м'якших» форм впливу. Керівниці застосовують світську бесіду як засіб для формування та підтримки солідарності та колегіальності у своїх підрозділах. Цікаво, що при взаємодії з однолітками вони цю стратегію не використовують. Таким чином, жінки-менеджери значно більше сприяють позитивній соціально-емоційній розмові, демонструючи згоду або підтримку, ніж це роблять чоловіки.

Останні тенденції у сфері навчання управлінню свідчать про значну зміну акцентів: традиційний чоловічий стиль, що характеризується безпосередністю та авторитетністю, більше не є пріоритетним. Сучасний підхід до менеджменту наголошує на важливості реляційного стилю, орієнтованого на стосунки, а не виключно на виконання завдань. Реляційна практика описується як поведінка, що максимально зосереджена на потребах інших людей та спрямована на досягнення консенсусу, гармонійних робочих відносин та створення сприятливої атмосфери. Такий підхід не лише сприяє кращій взаємодії в колективі, але й може ефективно просувати ключові цілі організації, оскільки задоволені та вмотивовані співробітники працюють продуктивніше. Цей стиль міжособистісного спілкування часто розглядається як більш характерний для жінок, що зумовлює цікавий парадокс.

Таким чином, те, що раніше вважалося слабкістю або було обернене проти жінок у професійному середовищі, тепер починає цінуватися на деяких робочих місцях. Більш «жіночий» менеджер, який володіє розвиненим соціальним інтелектом та емпатією, може розглядатися як ефективніший спосіб взаємодії з різними особистостями у колективі. Його здатність до «ніжних» маніпуляцій груповою динамікою, вміння вирішувати конфлікти шляхом переговорів та пошуку компромісів, може запобігати можливим збоям на робочому місці значно швидше та ефективніше. Цей «м'який» підхід до управління може сприяти зниженню рівня стресу, підвищенню лояльності та покращенню загального психологічного клімату в команді. За іронією долі, жінки, які вже досягли вищих рівнів управління, можуть потребувати додаткового навчання та розвитку навичок, таких як ведення світських розмов, використання запрошувальної риторики та непрямих запитів. Це дозволило б їм бути ще більш успішними, максимально використовуючи свій природний «м'який» стиль впливу, замість того, щоб адаптуватися до більш директивного «чоловічого» стилю, який, можливо, сприяв їхньому просуванню на попередніх етапах кар'єри. Це підкреслює гнучкість та адаптивність сучасного лідерства, де цінність визначається не статтю, а ефективністю комунікації та вмінням будувати стосунки.

Реляційні практики можуть просувати цілі суспільства, сім'ї та роботу. Світські розмови зазвичай використовуються для встановлення і підтримки

соціальних відносин і служать для колегіальності на робочому місці. Це також може бути ефективно використано для влади (як засіб маскування репресивних дій), протидії або оспорювання директив або влади інших.

Традиційно, **плітки** розглядалися як пусті, а подекуди й злі, розмови про справи інших, що часто асоціювалися саме з жінками. Таке маркування жіночих розмов є яскравим прикладом зневажливого ставлення суспільства до комунікації, ініційованої жінками.

Плітки – це інформаційна або оцінна розмова про третю особу, яка не присутня під час цієї взаємодії. Жартівливо можна сказати: якщо люди обговорюють деталі повсякденного життя інших, це плітка; якщо вони пишуть про них, це література; а якщо історики розпитують про такі деталі, це усна історія. Варто зазначити, що міжособистісне спілкування є одним із найпоширеніших та центральних типів соціальної взаємодії, і понад половина розмов дорослих людей стосується саме тих, кого немає поруч.

Жінки частіше посміхаються, ніж чоловіки, частіше кивають, тіло більш нахилене вперед, відстань є ближчою, вони використовують більше жестів, частіше доторкаються, мають виразнішу міміку та більш точно виражають свої емоції. Їхня соціальна перцепція є більш точною, навіть при доступі лише до інформації про зовнішність.

Чоловіки часто демонструють більшу тілесну експансію, займаючи більше фізичного простору. Вони, як правило, говорять голосніше та частіше роблять мовленнєві помилки, такі як повтори, пропуски, незавершені думки або запинання. Крім того, чоловіки схильні використовувати більше мовного «сміття» для заповнення пауз. Загалом, чоловіки більш балакучі, ніж жінки, і з більшою ймовірністю перебивають співрозмовника. У гендерній взаємодії вони частіше демонструють візуальне домінування. Високий коефіцієнт візуального домінування означає, що людина дивиться на інших більше, коли сама говорить, ніж коли слухає. Таким чином, чоловіки частіше використовують невербальну комунікацію, яка асоціюється з високим статусом.

Учасники комунікації з високим соціометричним статусом, незалежно від гендеру, відкрито виражають свої емоції, проте модальність цих емоцій відрізняється: жінки частіше демонструють щастя, тоді як чоловіки – гнів. Значення має також тип комунікативного завдання. Наприклад, жінки виявляли меншу перцептивну точність у стереотипно «чоловічих» сферах, таких як оцінка продуктивності, проте значно вищу – в оцінці зовнішності. Дослідження також показують, що гендерні відмінності у невербальній комунікації є досить стабільними протягом усього життя. За даними Хола та Картера, як жінки, так і чоловіки досить добре на рівні повсякденного досвіду усвідомлюють гендерні відмінності у невербальній поведінці. Їхні оцінки практично збігаються з тими, що були встановлені в наукових дослідженнях. З усього зазначеного можна зробити висновок, що гендерні

відмінності у невербальному спілкуванні значною мірою відповідають поширеним стереотипам про ролі чоловіка та жінки.

Семінарське заняття № 9 до теми «Гендерна психологія спілкування»

Обговорення теоретичних питань, які містяться в лекції № 9.

1. Гендер та вербальне спілкування.
2. Гендер та невербальне спілкування.
3. Створення гендеру у спілкуванні.
4. Особливості жіночого спілкування.
5. Особливості чоловічого спілкування.

Для самостійної роботи студентам пропонується виконання творчих завдань:

Опрацювати рекомендовану літературу та розглянути такі питання за темою:

1. Впровадження в правовому полі та практичній діяльності Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (19.12.2024).

2. Тема 5 «Конструювання гендеру у ЗМІ та комунікації» навчальний посібник (Коваль Г. Ш. Гендерна психологія: електр. метод. реком., с. 7), та відповісти на запитання теми.

3. Тема 9 «Гендерна психологія спілкування» в навчальному посібнику (Щотка О. П. Гендерна психологія, с. 281-303), та відповісти на запитання за темою.

Контрольні питання:

1. Гендер та вербальне спілкування.
2. Гендер та невербальне спілкування.
3. Створення гендеру у спілкуванні.
4. Особливості жіночого спілкування.
5. Особливості чоловічого спілкування.
6. Вивчення стилю жіночого мовлення як дифіцитарного.
7. Природа нерозуміння спілкування між статтями.
8. Визначення комунікативного домінування чоловіків.
9. Характеристика жіночої мовної культури.
10. Охарактеризуйте брутальність мовлення.
11. Особливості світської розмови, як порожньої балаканини.
12. Характеристика пліток як складової жіночого спілкування.

Тема 10. ПСИХОДІАГНОСТИКА ГЕНДЕРНИХ ВІДМІННОСТЕЙ

Зміст теми:

Психічні відмінності чоловіків та жінок за біологічною статтю.

Гендерні відмінності як процес та соціально-психологічна характеристика.

Методи дослідження гендерних відмінностей: аналіз емпіричних думок про відмінності представників різної статті. Експеримент, біографічний метод, анкетування, данні про розвиток особистості.

Бар'єри та перспективи розвитку гендерних досліджень. Парадигми та моделі дослідження маскуліності-фемініності роботи С. Бем і С. Ключиной, Е. П. Ільїна. Категорії маскуліності фемініності за І. С. Коном. Методологічні основи дослідження маскуліності і фемініності. Моделі маскуліності та фемініності.

Характеристика чоловічої маскуліності та жіночої фемініності. Типи чоловічої маскуліності. Методика дослідження гендерно-типологічних тенденцій (Т. Ліри в модифікації Н. П. Фетіскіна). (Діагностика гендерної ідентичності С. Бем в модифікації В. А. Лабунської і М. В. Буракової). Інтегральна самооцінка гендерних потенціалів життєдіяльності особистості (модифікація М. Б. Фетіскіна). Діагностика особистісно-гендерного, симантичного диференціалу (О. Л. Кустова).

План:

1. Характеристика чоловічої маскуліності та жіночої фемініності.
2. Методика дослідження гендерно-типологічних тенденцій (Т. Ліри в модифікації Н. П. Фетіскіна).
3. Інтегральна самооцінка гендерних потенціалів життєдіяльності особистості (модифікація М. Б. Фетіскіна)
4. Діагностика особистісно-гендерного, симантичного диференціалу (О. Л. Кустова).

Ключові слова: психодіагностичні методики, психодіагностика гендеру, психодіагностика гендерно-типологічних тенденцій, інтегральна самооцінка гендерних потенціалів життєдіяльності особистості, діагностика особистісно-гендерного, симантичного диференціалу.

Семінарське заняття № 10 до теми «Психодіагностика гендерних відмінностей»

Обговорення теоретичних питань, які за планом теми № 10.

1. Характеристика чоловічої маскулінності та жіночої фемінінності.
2. Методика дослідження гендерно-типологічних тенденцій (Т. Ліри в модифікації Н. П. Фетіскіна).
3. Інтегральна самооцінка гендерних потенціалів життєдіяльності особистості (модифікація М. Б. Фетіскіна)
4. Діагностика особистісно-гендерного, симантичного диференціалу (О. Л.Кустова).

Завдання № 1. Ознайомитися із змістом та методикою проведення психодіагностики.

Завдання № 2. Провести особистісну психодіагностику.

Завдання № 3. Проаналізувати результати проведення психодіагностики та визначити гендерні характеристики, гендерно-типологічні тенденції, зробити інтегральну самооцінку гендерних потенціалів життєдіяльності особистості.

ПИТАННЯ ДО ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення основних понять гендерної психології (об'єкт, предмет, мета, завдання).
2. Охарактеризуйте основні розділи гендерної психології.
3. Які основні питання розглядає психологія порівняння чоловіків і жінок?
4. Що саме вивчає психологія жінки?
5. Поясніть особливості розділу психологія чоловіка.
6. Визначте що являє собою гендерна соціалізація?
7. Охарактеризуйте психологія гендерних відносин.
8. Перерахуйте основні питання гендерної психології лідерства.
9. Дайте визначення поняттю стратифікації статі.
10. Охарактеризуйте статевим розподілом праці.
11. Визначте що являла собою освіта для жінок у минулому.
12. Охарактеризуйте ставлення релігії до чоловіків та жінок.
13. Які були перші уявлення про гендерної психологію?
14. Як формувався предмет гендерної психології?
15. Що являє собою «Фрейдівський період» у розвитку гендерної психології?
16. Охарактеризуйте перші експериментальні дослідження гендерної психології?
17. Які саме питання розглядає сучасна гендерна психологія?
18. Що таке гендерна сегрегація, і для яких груп вона характерна найбільшою мірою?
19. Що таке гендерна конвергенція, і як вона проявляється?
20. Охарактеризуйте особливості гендерних відмінностей дошкільників.
21. Проаналізуйте особливості гендерних відмінностей молодших школярів.
22. Наведіть приклади гендерної сегрегації та конвергенції в дитячій взаємодії між статями.
23. Надайте практичні рекомендації для роботи шкільного психолога для взаємодії та допомоги в роботі з хлопчиками та дівчатками.
24. Охарактеризуйте вікові особливості юнацького віку.
25. Проаналізуйте гендерні особливості психічних станів в юнацькому віці.
26. Надайте характеристику особливостей гендерної ідентичності юнаків і дівчат.

27. Яка специфіка протікання міжособистісних конфліктів у юнаків і дівчат?
28. Опишіть специфічні гендерні характеристики спілкування юнаків і дівчат.
29. Наведіть риси, які притаманні маскулінному, фемінному та андрогінному гендеру у юнаків і дівчат.
30. Охарактеризуйте особливості дружніх стосунків дорослих.
31. Надайте характеристику типології любовних стилів в залежності від статі.
32. Яка специфіка протікання екстремальних міжособистісних стосунків між чоловіками та жінками?
33. Опишіть типи шлюбів за різними класифікаціями.
34. Які фактори впливають на вибір шлюбного партнера?
35. Наведіть приклади лідерства в родині та відповідних до цього типів сімей.
36. Охарактеризуйте особливості поділу відповідальності за дітей.
37. Які бувають стилі поведінки батьків в сімейних відносинах?
38. Яким чином проявляється демонстрація гендерно-типових рис своєї статі в поведінці?
39. Охарактеризуйте ставлення до дітей різної статі.
40. Які особливості сегрегації або конвергенції в сімейних відносинах?
41. Які неформальні ролі жінок-токенів є в сучасних організаціях?
42. Опишіть до яких захисних стратегій вимушені прибгати жінки в професійній діяльності?
43. Яким чином проявляються інтраціаційні стратегії?
44. Охарактеризуйте гендерний аспект в контексті теорії влади.
45. Проаналізуйте гендерну структуру зайнятості в Україні.
46. Від яких факторів залежать особливості стилю поведінки чоловіків та жінок?
47. Статеві особливості лідерського стилю.
48. Опишіть дослідження успішності в навчанні в шкільні роки та в студентському віці.
49. Наведіть данні експериментів стосовно успішності чоловіків та жінок в професійній діяльності.
50. Від яких факторів залежить успішність чоловіків та жінок в професійній діяльності?
51. Проаналізуйте особливості жіночого лідерства.
52. Від яких особистісних характеристик чоловіків та жінок залежить стилю поведінки в конфліктній ситуації?

53. Яким способом вирішення конфлікту надають перевагу чоловіки та жінки?

54. З якими гендерними стереотипами асоціюється поведінка злочинця і жертви?

55. Наведіть данні експериментів стосовно девіантної поведінки чоловіків.

56. Передумови розвитку гендерної психології.

57. Поняття і структура гендерної ідентичності.

58. Понять «стать» і «гендер».

59. Механізми конструювання гендерної ідентичності.

60. Біодетерміністська парадигма розгляду гендерних характеристик людей.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні нормативні акти:

1. Конституція України: станом на 01.09.2020 р. *Верховна рада України*. Харків : Право, 2020. 82 с.
2. Загальна декларація прав людини: прийн. та прогол. Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
3. Конвенція про захист прав і основних свобод людини від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13. Ст. 270.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права людини: прийн. Генеральною Асамблеєю ООН 16.12.1966 р. URL : <http://rada.gov.ua/>
5. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 19.12.2024 р. № 4073-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-1>.
6. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України від 15.01.2025 р. № 4223-IX. URL : <https://online.budstandart.com/ua/catalog>.

Підручники та навчальні посібники:

1. Богдан Ж., Мовчан Я. Гендерна психологія: навч.-метод. посібник. Харків : Друкарня Мадрид, 2021. 155 с.
2. Корольчук О. Л., Гуцол І. Я.. Контрольні запитання та тестові завдання для контролю знань з дисципліни «Гендерна психологія»: метод. розробка. Ужгород, 2023. 58 с.
3. Петровська Т. В. Основи вікової та гендерної психології: навч. посібник. Київ, 2021. 198 с.
4. Ткалич М. Гендерна психологія: навч. посібник (2-ге вид., випр., доп.). К. : Академвидав, 2016. 256 с.
5. Щотка О. П. Гендерна психологія: навч. посібник (курс лекцій та практикум). Ніжин : ПП Лисенко М. М., 2019. 358 с.

Монографії та інші наукові видання:

1. Бабаян Ю. О., Скачко І. В. Гендерні особливості конфліктної поведінки в юнацькому віці. *Актуальні проблеми психології*. 2015. № 38(7). С. 39-48.
2. Богдан Ж., Серeda Н., Солодовник Т. Формування комунікативної компетентності студентів закладів вищої освіти: монографія. Харків : Друкарня Мадрид, 2020. 262 с.
3. Горіна О. Т. Особистісні прояви проблеми самотності в сучасній психології. *Перспективи та інновації в науці. Серія «Психологія»*. 2023. № 13(31). С. 511-523.
4. Коваль Г. Ш. Гендерна психологія: електр. метод. реком. Одеса : ОНУ, 2024. 33 с

5. Марущенко О., Андрусик О., Дрожжина Т. Гендерний педагогічний альманах. Харків : Планета-Принт, 2017. 68 с.
6. Мірило Ю. Гендерні особливості особистості у юнацькому віці. *Психологічні виміри культури, економіки, управління*. 2016. № 9. С. 83-90.
7. Мовчан Я. А., Бондаренко Е. А. Гендерні особливості виявлення особистісних рис керівника. *Психолого-педагогічні аспекти розвитку лідерського потенціалу сучасної молоді: теорія і практика*: матер. III Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 18-19 жовтня 2017 р.). Харків : НТУ ХП, 2017. С. 10-12.
8. Пушонкова О. А., Шевченко З. В. Гендерні відносини: архетип, стереотип, ідентичність. Черкаси, 2016. 202 с.
9. Сергієні О. В., Іваненко Н. Л. Гендерні особливості очікувань подружжя від шлюбних відносин. Science, innovations and education: problems and prospects: the 8th International scientific and practical conference (Tokyo, Japan, March 9-11, 2022). Tokyo, Japan : CPN Publishing Group, 2022. Pp. 192-201.
10. Сергієні О., Когуна Я. Гендерні аспекти формування самоактуалізації здобувачів вищої освіти. *International scientific innovations in human life: the 9th International scientific and practical conference* (Manchester, United Kingdom, March 16-18, 2022). Manchester, United Kingdom : Cognum Publishing House, 2022. Pp. 163-172.
11. Солодовник Т., Богдан Ж., Серeda Н. Гендерні відмінності особистісних характеристик віртуального спілкування молоді студентського віку. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2019. № 3. С. 110-121.
12. Федоренко Я. А. Гендерна психологія: курс лекцій. Черкаси, 2024. 114 с.

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ТЕРМІНИ

Агенти гендерної соціалізації (основні фактори гендерної соціалізації) – це соціальні групи та середовища, які відіграють ключову роль у формуванні гендерних уявлень та ролей особистості. До них належать: сім'я, однолітки, інститут освіти, засоби масової інформації (ЗМІ), робоче середовище, клуби за інтересами та церква.

Агресивна домінантність – це поведінковий стиль, що характеризується прагненням підпорядковувати інших шляхом відкритої демонстрації агресії.

Андрогінія – це поняття, що описує людей, які успішно інтегрують у собі як традиційно чоловічі, так і традиційно жіночі психологічні якості. Така гнучкість дозволяє індивідам менш жорстко дотримуватися статево-рольових норм, вільно переходячи між видами діяльності, які традиційно вважаються жіночими або чоловічими.

Андроцентризм – це глибоко вкорінена культурна традиція, яка зводить загальнолюдську суб'єктивність до єдиної чоловічої норми, що подається як універсальна об'єктивність. Водночас, інші суб'єктивності, особливо жіноча, репрезентуються як відхилення від цієї норми або як маргінальні явища. Отже, андроцентризм – це не просто погляд на світ з чоловічої перспективи, а радше видання чоловічих нормативних уявлень та життєвих моделей за універсальні соціальні норми. У психології андроцентризм проявляється в теоріях особистості, що використовують хлопчиків і чоловіків як репрезентацію всього людства. Андроцентристська парадигма в психології означає, що увага дослідників насамперед зосереджена на чоловіках та їхніх проблемах, часто ігноруючи або недостатньо вивчаючи досвід жінок.

Аніма (від *лат. Anima* – душа) у концепції Карла Юнга – це фемінні якості чоловіка, його жіночий початок. Як архетипічний конструкт у юнгівській психології, Аніма виражає жіноче начало в інтерперсональному несвідомому чоловіка. Аніма є архетипічним образом високого ступеня складності. У ньому вирішальним фактором можуть виступати накладені один на одного символічні аспекти. Наприклад, вищі аспекти жінки визначають її функцію персоніфікації знання або вищої чесноти. А коли жінка постає як образ душі, вона виявляється вищою по відношенню до чоловіка, оскільки є відображенням його найвищих і найчистіших якостей.

Анкетування – це вербально-комунікативний метод збору даних, де основним інструментом є спеціально розроблений список запитань, відомий як анкета. У контексті гендерної психології анкетне опитування застосовується для збору біографічних відомостей, вивчення гендерних установок респондентів та їхньої орієнтації на існуючі гендерні стереотипи.

Архетип – це (1) уроджений, фундаментальний образ або прообраз, що існує у колективному несвідомому людини. Він вміщує досвід попередніх

поколінь, який передається у спадок (імовірно, через структуру мозку), і становить основу символіки у творчості, різноманітних ритуалах, сновидіннях

та психологічних комплексів; (2) найбільш узагальненим сенсом соціального несвідомого, що містить у собі протосценарій типових ситуацій. Це універсальний міфологічний сюжет або символ, присутній у більшості культур, який може по-різному інтерпретуватися за будь-яких обставин, не втрачаючи при цьому свого основного значення. Під архетиповими прообразами, Карл Густав Юнг, розумів елементи колективного несвідомого, що позначають суть, форму та спосіб зв'язку успадкованих несвідомих первісних людських прототипів і структур психіки. Ці архетипи забезпечують керівництво, структурування особистості, розуміння світу, внутрішню єдність, взаємозв'язок і взаєморозуміння між людьми.

Аутокінетичний ефект – ілюзія руху власного тіла.

Багатоголосе дослідження – це концепція, що ґрунтується на ідеї спільної інтерпретації тексту трьома сторонами, залученими до процесу: автором тексту, дослідником та читачем текстових описів. У цій моделі позиція читача набуває критично вирішальної ролі. Значна увага в межах цього методу приділяється також переживанням самого дослідника. Ці переживання фіксуються у підсумковому звіті та відкриваються для вільних інтерпретацій читача, що створює багатовимірний простір для розуміння досліджуваного матеріалу.

Батьківство – це складний соціально-психологічний феномен. Він охоплює емоційно та оцінково забарвлений комплекс знань, уявлень і переконань людини щодо себе в ролі батька чи матері. Ці внутрішні переконання реалізуються у всіх аспектах поведінкової складової батьківства. По суті, батьківство як соціально-психологічне явище являє собою сукупність особистих уявлень і переконань про себе в батьківській ролі, які потім проявляються у всіх аспектах поведінки батьків. Головним критерієм, що відрізняє батьківство від інших життєвих сфер, є його основне цільове призначення – народження та виховання дітей.

Батьківські установки – це певний усталений погляд на свою роль батька або матері.

Біархат – це форма суспільного устрою, за якої чоловіки та жінки мають рівне становище та однакову владу в суспільстві.

Бісексуальність – це особливість сексуального потягу, що характеризується потенційною можливістю виявлення потягу як до осіб своєї, так і протилежної статі.

Величина статевих відмінностей (індекс d) – це показник, який використовується в метааналізі для оцінки ступеня відмінностей між статями. Цей індекс дозволяє виділити малу, середню та велику міру відмінностей, причому всі вони є статистично значущими.

Вербальне спілкування – це процес встановлення та підтримки цілеспрямованого, прямого або опосередкованого контакту між людьми за допомогою мови.

Віктимність – це потенційна схильність людини стати жертвою злочинного діяння, навіть якщо такої ситуації можна було б уникнути. Зазначене поняття виходить за рамки простого перебування в ситуації злочину; воно акцентує увагу на певних характеристиках особистості або її поведінки, які роблять її більш вразливою.

Включене спостереження – це метод вивчення поведінки людей, при якому дослідник інтегрується в досліджувану групу і стає її повноцінним членом.

Вторинна пропорція статей – це співвідношення кількості хлопчиків до кількості дівчаток, які народилися живими. Це показник, що відображає гендерний склад новонароджених у популяції.

Гендер – це (1) соціально-психологічна характеристика, що формується в процесі соціалізації, визначаючи людину як чоловіка чи жінку. Він значною мірою залежить від особливостей культури, традицій, виховання та соціальних очікувань суспільства; (2) складний соціокультурний процес, у якому суспільство створює відмінності між чоловічими та жіночими ролями, поведінкою, ментальними та емоційними характеристиками. Це також і сам «результат» цього процесу – соціальний конструкт гендера. Важливим елементом цих гендерних відмінностей є протиставлення «чоловічого» та «жіночого», де «жіноче» традиційно підкоряється «чоловічому»; (3) багаторівневий, імерсивний та багатовекторний феномен, який у сучасній науці намагаються досліджувати комплексно.

Гендерна асиметрія – це нерівність соціального становища статей, що проявляється у нерівних шансах чоловіків і жінок у різних сферах суспільного життя. Ця нерівність зумовлена традиційними уявленнями про їхнє «призначення».

Гендерна асиметрія в мові – це нерівномірна представленість осіб різної статі в мовній системі. Ця нерівність була відзначена як феміністською критикою мови, так і провідними постмодерністськими теоретиками.

Гендерна дискримінація – це диференційований підхід до людей на основі їх статі.

Гендерна ідентичність – це (1) фундаментальна складова соціальної ідентичності, яка визначає приналежність людини до чоловічої або жіночої гендерної групи. Найважливішим тут є те, як саме людина категоризує себе всередині цих груп; (2) самовизначення людини як представника будь-якого гендеру, самовідчуття себе чоловіком чи жінкою, або представником іншої гендерної категорії.

Гендерна комунікація – це спілкування, що характеризується використанням як вербальних, так і невербальних засобів для демонстрації знання та дотримання норм статево-рольової поведінки.

Гендерна психологія (від англ. *gender* – рід, стать і грец. *psyche* – душа, *logos* – вчення) – це галузь психології, що досліджує психологічні закономірності та механізми формування, трансформації та прояву різних форм гендеру (зокрема, гендерної ідентичності) у міжособистісній взаємодії.

Гендерна роль – це функція особистості, яка сприяє відтворенню гендерного стереотипу. Вона являє собою певну модель поведінки та взаємодії, що дозволяє іншим людям робити висновки про приналежність індивіда до чоловічої або жіночої статі.

Гендерна сегрегація – це явище, при якому люди переважно спілкуються з представниками своєї статі, обмежуючи контакти з протилежною статтю. Це спостерігається ще в дитячих іграх, де немає дорослих, а у дорослому віці проявляється у дружніх та ділових стосунках.

Гендерна система – це система, що описує гендер на макрорівні. Вона визначається як сукупність взаємопов'язаних інститутів та організацій, які соціально, ідеологічно та органічно формують стосунки між жінками та чоловіками. Ця система також визначає ставлення суспільства до питань статі, впливає на формування реальної статевої нерівності чи рівності, забезпечує завоювання, реальне утвердження та гарантію прав, свобод і обов'язків жінок та чоловіків, а також створює реальні можливості для їхньої самореалізації відповідно до досягнутого рівня гендерної культури.

Гендерна соціалізація – це процес, під час якого індивід засвоює норми, правила поведінки та соціальні установки, що відповідають культурним уявленням про роль, місце та призначення чоловіка й жінки в суспільстві. Це один із ключових напрямів гендерної психології, який сформувався на перетині таких психологічних галузей, як соціальна психологія та психологія розвитку.

Гендерна схема – це (1) зафіксована в культурі сукупність (схема) особистісних якостей і способів соціальної взаємодії. Кожен індивід певної статі співвідносить себе з нею, впорядковує та типізує свій індивідуальний досвід, а також організовує та типізує поведінку чоловіків і жінок; (2) когнітивна структура, сітка асоціацій, яка функціонує як передбачувана структура.

Гендерна схематизація – це узагальнена та натренована когнітивна готовність дітей до кодування й організації інформації про себе та інших згідно з культурними визначеннями «чоловічого» та «жіночого».

Гендерна теорія – це система наукових поглядів, що вивчає взаємозв'язки, ролі, норми, статуси та цінності чоловіків і жінок. Вона досліджує їхнє соціальне життя, життєвий досвід, а також процеси набуття та реалізації ними соціально-рольових характеристик.

Гендерне насильство – це форми насильницьких дій, які чітко спрямовані на певну гендерну групу (як об'єкт насильства, так і суб'єкт, що його чинить). По суті, це механізм відтворення гендерної системи, яка базується на домінуванні чоловіків над жінками та біполярності гендеру.

Гендерне спілкування – це вид соціально-рольової взаємодії, під час якої люди контактують одне з одним, виступаючи як представники своїх гендерних груп.

Гендерний дисплей – це детермінована культурою форма самопрезентації гендерних характеристик особистості. Він проявляється у самовиявленні своєї статевої приналежності та сексуальних переваг, що відповідає конкретній ситуації комунікації та конкретному партнеру.

Гендерний підхід – це методологічна основа, що використовується в суспільних науках. Вона спрямована на реалізацію ідеї рівності всіх людей, незалежно від їхньої статевої приналежності.

Гендерні атитюди – це позитивне або негативне ставлення до своєї та протилежної статі. Вони включають бажання бути представником певної статі, надання переваги відповідним статевим ролям і заняттям, а також загальну позитивну чи негативну оцінку статі.

Гендерні стереотипи – це соціально сконструйовані категорії «маскулінності» та «фемінінності». Вони підкріплюються різною поведінкою (залежно від статі), неоднаковим розподілом соціальних ролей і статусів. Ці стереотипи підтримуються психологічною потребою людини поводитися соціально бажаним чином і відчувати свою цілісність та несуперечливість.

Гендерні студії – це (1) міждисциплінарний підхід у вивченні гендерних питань, що об'єднує психологію, соціологію, культурологію та інші галузі; (2) комплекс міждисциплінарних досліджень (соціології, психології, економіки, політології, педагогіки та інших наук), присвячених феномену статі в її соціальних вимірах.

Гендерночутлива мова – це мова, позбавлена андроцентризму, сексизму та будь-яких інших дискримінаційних сенсів.

Гендерологія (від англ. *gender* – рід, стать, та грец. *logos* – вчення) – це міждисциплінарний напрям у суспільних науках, що зосереджується на проблемах індивідів з різною гендерною та сексуальною ідентичністю. Об'єктом її вивчення є закономірності соціального конструювання статі, а предметом – закономірності репрезентації соціальних особливостей статі (гендеру).

Глибинне інтерв'ю – це метод, що використовується для з'ясування переконань, мотивів, установок, цінностей, почуттів та ставлення чоловіків і жінок до власної гендерної ідентичності та гендерного образу.

Гомосексуальна ідентичність – це усвідомлення та прийняття своєї гомосексуальної орієнтації.

Гомофобія – ірраціональний страх та упередженість щодо гомосексуалізму та гомосексуалістів.

Дискримінація – використання конкретних (рідше – усталених) практик пригнічення, обмеження прав людини.

Дискурс – це певна послідовність комунікативних подій, що розгортаються між мовцем і слухачем. Він може проявлятися як у вербальній, так і в невербальній формі. У дискурс-аналізі основна увага зосереджується на виявленні прихованих детермінант і контекстів мовленнєвих висловлювань, що дозволяє глибше зрозуміти справжні значення та інтенції.

Диференціальне наслідування – це механізм гендерної соціалізації, за якого людина обирає статево-рольові моделі зі свого близького оточення (родини, однолітків, школи, а також героїв фільмів чи книг). Далі вона наслідує стандарти поведінки, які демонструє обрана модель.

Диференціальне посилення – це механізм гендерної соціалізації, за якого поведінка людини, що відповідає суспільно прийнятним нормам для її біологічної статі, винагороджується, тоді як неприйнятна – карається. Винагорода часто проявляється у формі соціального схвалення. Навпаки, будь-яке відхилення від моделі поведінки, що вважається відповідною гендерній ролі в певній культурі, здебільшого карається соціальним несхваленням.

Експеримент – це метод дослідження, який дозволяє виявити причинно-наслідкові залежності. Він полягає в організації дослідницького процесу, під час якого експериментатор у контрольованих умовах систематично спостерігає за реакціями досліджуваних на змінювані фактори. Це активний спосіб пізнання дійсності, що передбачає планомірне втручання вченого у досліджувану ситуацію та управління нею.

Екстеріоризація – це процес, під час якого результати розумових дій проявляються зовні. Це поняття, разом з ідеєю диференційованої соціалізації, підкреслює той факт, що чоловіки та жінки формуються у різних соціально-психологічних середовищах в загальному процесі соціалізації.

Жіноча ідентичність – категоризація себе як представника жіночої соціальної групи.

Ідентичність – це ключова характеристика Я-концепції, яка відображає більш-менш усвідомлювану та прийнятну для особистості її когнітивну складову (образ Я, картину Я). Вона забезпечує цілісність і безперервність особистості протягом усього життя.

Ідеографічний підхід полягає у детальному вивченні одного індивіда або окремого соціального явища без порівняння його з іншими. Його головні переваги полягають у глибині пізнання та аналізу, яскравості представлення, наближеності до реального життя, унікальності отриманих даних та комплексному підході до досліджуваної особистості.

Інтеріоризація – процес перенесення зовнішньої форми предметної діяльності у внутрішній план дій.

Квір – це широкий термін, що охоплює все, що виходить за рамки традиційного, «нормативного» суспільства, яке базується на гендерній дихотомії (тобто строгому поділі на чоловіків та жінок). Він є своєрідною «парасольковою ідентичністю», що дозволяє об'єднувати в собі різноманітний спектр сексуальних і гендерних ідентичностей, які не вписуються в бінарні або гетеронормативні рамки. Початково термін «квір» (з англ. *«queer»* – дивний, чудернацький) використовувався як образа щодо людей, чия сексуальність або гендерна ідентичність відрізнялася від загальноприйнятих норм. Проте з часом представники ЛГБТК+ спільноти перейняли цей термін, рефреймувавши його у позитивну самоназву та символ опору дискримінації.

Контекст – обставини, в яких відбувається певна комунікативна подія.

Контент-аналіз – це метод, який застосовується для вивчення різноманітних характеристик певного середовища (наприклад, тексту чи зображень) з метою виявлення прихованих у них повідомлень.

Кореляційний підхід – це підхід до організації дослідження передбачає одночасне вивчення численних змінних. Це дозволяє виявити взаємозв'язки між ними та перевірити відповідність моделі явища.

Кроссдрессінг (від англ. *cross-dress*, тобто «одягнутися інакше») – це використання одягу протилежної статі з метою отримання естетичної або сексуальної насолоди.

Лідерський потенціал – це системне, інтегративне особистісне утворення, що об'єднує інтелектуальні, мотиваційні, емоційно-вольові та професійно-ціннісні якості. Він є важливою складовою професійного потенціалу майбутнього керівника чи політика.

Лінгвістична гендерологія – це науковий напрямок у складі міждисциплінарних гендерних досліджень. У його межах, спираючись на лінгвістичний понятійний апарат, вивчається гендер у його мовному прояві.

Лонгітюдний план – дозволяє сформувати уявлення про гендерні характеристики в часовому вимірі.

Мейнсплейнінг – це нещодавно утворений термін, що позначає поблажливу манеру, в якій чоловік веде розмову з жінкою. Вона проявляється

у використанні максимально спрощених пояснень та апеляції до статі співрозмовниці.

Мета-аналіз – використовується для узагальнення результатів багатьох досліджень, для перевірки різнорідних гіпотез.

Методологічна тріангуляція – це підхід, що полягає в комбінуванні якісних і кількісних методів дослідження. Таке поєднання дозволяє об'єднати переваги обох методологій, що в результаті призводить до отримання більш надійних та всебічних даних.

Методологія гендерних досліджень – це система концепцій, підходів та принципів, що визначають логіку й методи вивчення гендерних аспектів у

психології. Вона формується, головним чином, на основі переосмислення таких ключових концепцій, як теорія статевих ролей і соціальний конструктивізм.

Мізогінія (від грец. *Μῖσος* – «ненависть» і *γυνή* – «жінка») – поняття, що означає жінконенависництво, що виражається в формі приниження жінок, насильства над жінками або сексуальної об'єктивації жінок.

Мовленева комунікація – передача інформації мовними засобами у процесі взаємодії.

Мовленева поведінка – сукупність мовленевих вчинків.

Мовний сексизм – це вираження у мовленні поглядів та переконань, що принижують та стереотипізують особу за ознакою статі або її сексуальної орієнтації.

Насильство – це такий характер стосунків між людьми, який проявляє ставлення однієї людини до іншої як до засобу задоволення власних потреб, повністю нехтуючи потребами іншої людини, аж до зловживання нею.

Номететичний підхід – це метод, що зосереджується на порівнянні індивідів або явищ з певної точки зору з метою виявлення спільних закономірностей. Його головними перевагами є широта охоплення, точність отриманих даних, відтворюваність результатів та можливість прогнозування. Однак, основним недоліком цього підходу є відсутність «яскравості» та «життєвості», оскільки він більше акцентує увагу на загальних рисах, а не на унікальних особливостях кожного випадку.

Нормативний тиск (*normative pressure*) – описує механізм, за яким людина адаптує свою поведінку під суспільні або групові очікування (соціальні норми), щоб уникнути відторгнення з боку суспільства.

Патріархат – це форма суспільного устрою, за якої чоловікові належить домінуюча роль у всіх сферах життя. Він характеризується такими ознаками, як патрилійність (успадкування родоводу по батьківській лінії), патрилокальність (проживання молодого подружжя в домі або поблизу родини чоловіка), моногамія або полігамія (відносини одного чоловіка з однією або кількома жінками), а також зосередженість прав щодо розпорядження майном сім'ї та економічним життям родини в руках чоловіка.

Психологічна допомога – це широка, багаторівнева сфера психологічної практики, що реалізується у таких формах, як консультування, психотерапія та психокорекція.

Психологічне консультування – це пряма робота з людьми, що має на меті розв'язання різноманітних проблем, пов'язаних із труднощами в міжособистісних стосунках. Основним засобом впливу в цьому процесі є особливим чином побудована бесіда

Психологія сім'ї та шлюбу – це міждисциплінарний напрям у психології, в межах якого вивчаються різноманітні проблеми, пов'язані з сім'єю та шлюбом.

Психологія статі – це галузь наукового знання, що об'єднує розрізнені дослідження психологічних відмінностей між статями, які обумовлені біологічними чинниками. Вона може розглядатися як передумова для розвитку гендерної психології.

Психотерапія – на відміну від психологічного консультування, переважно зосереджена на вирішенні глибинних проблем людини, які часто лежать в основі багатьох життєвих труднощів та конфліктів. Проте, важливо зазначити, що різниця між консультуванням та психотерапією є досить умовною. У процесі роботи психолога з клієнтом фахівець може працювати з проблемами різного рівня та застосовувати широкий спектр методів втручання.

Рольовий конфлікт – це стан психологічного напруження, який виникає через внутрішній конфлікт, породжений суперечністю між вимогами виконуваних соціальних ролей та статевою ідентичністю особистості.

Самоактуалізація – це вроджена та постійна тенденція людини до безперервного розгортання свого необмеженого творчого потенціалу, особливо яскраво виявляється у професійній діяльності. Це не просто досягнення цілей, а постійний процес становлення і розвитку, прагнення стати тією особистістю, якою людина здатна бути. Зазначене поняття було популяризоване гуманістичним психологом Абрахамом Маслоу, який розмістив самоактуалізацію на вершині своєї піраміди потреб. Маслоу стверджував, що люди прагнуть до самоактуалізації лише після того, як задоволені їхні базові потреби (фізіологічні, безпека, любов/приналежність, повага).

Сексизм – це ідеологія та практика дискримінації людей за ознакою статі. Вона ґрунтується на установках або переконаннях, згідно з якими жінкам (або чоловікам) помилково приписуються певні якості, або ж їм відмовляється у наявності таких.

Сексизм мовний – це дискримінація за статевою ознакою, що проявляється безпосередньо в мові. Він існує на різних рівнях: від окремих слів до цілих речень і навіть усього дискурсу. Найпоширенішими проявами мовного сексизму є мовленнєві гендерні стереотипи, так звана «невидимість» жінок у мові та асиметрія у використанні паралельних висловів стосовно чоловіків і жінок.

Сексуальна ідентичність – це глибоке усвідомлення людиною своїх сексуальних переваг, що визначає, до кого вона відчуває романтичний, емоційний та/або сексуальний потяг. Це важлива частина особистості, що може розвиватися та змінюватися протягом життя. Сексуальна ідентичність є складним феноменом і не зводиться лише до біологічних або поведінкових аспектів. Вона включає внутрішнє відчуття себе, свідоме визначення своїх почуттів та бажань, а також самовизначення щодо певних ідентичностей.

Сексуальність – сукупність психічних реакцій, переживань і вчинків, пов'язаних з виявом статевого потягу.

Скляна стеля – це термін, який позначає невидимий і формально ніяк не визначений бар'єр, який обмежує кар'єрне просування жінок. Цей бар'єр діє незалежно від їхніх професійних якостей, певного рівня соціальної ієрархії в організації, галузі чи державній системі. Пізніше це поняття було розширено й на інші соціальні групи та меншини (етнічні, сексуальні тощо), які також стикаються з подібними невидимими перешкодами на шляху до професійного зростання.

Соціалізація – це процес засвоєння соціальних норм, правил та особливостей поведінки, а також процес входження індивіда в соціальне середовище. Завдяки соціалізації відбувається відтворення соціальної системи та формування еталонів, стереотипів і стандартів поведінки.

Соціальні норми – це основні правила, які визначають поведінку людини у суспільстві.

Спільне дослідження – це підхід, який передбачає надання досліджуваному інструментів для аналізу та залучення його до проведення дослідження загалом. У цьому випадку висновки дослідника, отримані в результаті власного аналізу наданих випробуваним текстів, доповнюються інтерпретаціями самих досліджуваних.

Спостереження – це метод, що спрямований на ідентифікацію, найменування, порівняння, опис і класифікацію окремих явищ та їх сукупності. Він передбачає цілеспрямоване, організоване та певним чином фіксоване сприйняття досліджуваного об'єкта. Включене спостереження – це специфічний спосіб вивчення поведінки людей, який полягає в тому, що дослідник сам стає членом групи, за якою ведеться спостереження. Це дозволяє отримати глибше розуміння внутрішніх процесів та динаміки групи.

Статева типізація – це результат обробки інформації про гендерну схему, що виражається у готовності людини засвоювати інформацію про себе в контексті понять «чоловіче» та «жіноче». Це означає, що індивід починає інтерпретувати свій досвід, поведінку та якості, співвідносячи їх з культурними уявленнями про те, що вважається типовим для його або її статі.

Статевий диморфізм – це анатомічні відмінності, які існують між самцями та самками одного й того ж біологічного виду.

Статевो-гендерна система – це сукупність суспільних домовленостей, які використовуються для трансформації біологічної сексуальності в продукт людської діяльності. Вона також визначає, де саме ці трансформовані сексуальні потреби знаходять своє задоволення. Іншими словами, ця система пояснює, як суспільство бере біологічні відмінності між статями і формує з них певні соціальні ролі, очікування та поведінкові норми.

Стать (sex) – це (1) анатоμο-фізіологічні особливості людей, на основі яких людські істоти визначаються як чоловіки або жінки; універсальні, біологічні причини поведінки; (2) категорія, що виражає певний набір

анатомо-фізіологічних ознак, за якими відрізняються та репродуктивно доповнюють одне одного людські особини.

Стереотипна загроза – це одна з основних ліній експериментальних досліджень, що походить із соціальної психології. Вона описує соціальні функції, спрямовані на підтримку соціального порядку, які зумовлені здатністю стереотипів виступати фактором соціальних відносин. Іншими словами, це явище, коли людина, яка належить до групи, щодо якої існують негативні стереотипи, відчуває занепокоєння або тиск, що її поведінка може підтвердити цей стереотип. Це занепокоєння може призвести до зниження ефективності виконання завдань, навіть якщо індивід має необхідні здібності.

Сучасна гендерна теорія – це система наукових поглядів, що вивчає взаємозв'язки, ролі, норми, статуси та цінності чоловіків і жінок. Вона досліджує їхнє соціальне життя, життєвий досвід, а також процеси набуття та реалізації ними соціально-рольових характеристик та особливостей.

Творення гендеру (*«doing gender»*) – це процес взаємодії, під час якого індивіди приписують гендерну ідентичність як собі, так і регламентують її іншим. Основними детермінантами цього творення гендеру є соціальні очікування, ролі та конвенційні вимоги щодо статевої адекватності поведінки. Це означає, що гендер не є чимось статичним, а постійно відтворюється та підтверджується через повсякденну взаємодію, де люди активно інтерпретують та відповідають на очікування, пов'язані з гендером.

Транссексуалізм – це стійке усвідомлення людиною своєї приналежності до протилежної статі, попри правильне (відповідне генетичній статі) формування гонад, уrogenітального тракту та вторинних статевих ознак.

Усвідомлене батьківство – це (1) повне взяття на себе відповідальності за процес зачаття й народження здорових дітей; (2) соціально-психологічний феномен, що, базуючись на певній системі знань, умінь, навичок, почуттів, якостей, реалізується у відповідальній поведінці батьків, спрямованій на виховання і розвиток дитини, формування її гармонійної особистості.

Фемінізм – це філософська концепція, що становить основу соціально-політичного, культурного та інтелектуального руху. Його головна мета – забезпечення рівноправності жінок з чоловіками в усіх сферах суспільного життя.

Фемінологія – це галузь, що вивчає закономірності соціального становища жінок. Вона досліджує соціально-політичні, економічні та соціально-психологічні аспекти вирішення жіночого питання, зокрема проблеми дискримінації жінок та нерівності статей.

Фокус-група – це ефективний метод якісного дослідження, який застосовується для групового інтерв'ювання жінок та чоловіків. Його основна мета – отримати глибинні суб'єктивні думки, переживання та уявлення респондентів щодо їхнього власного гендерного образу, а також

щодо норм і цінностей, які лежать в основі його формування. Крім того, фокус-групи дозволяють з'ясувати ставлення учасників до таких фундаментальних понять, як «маскулінність», «фемінінність» та інші гендерно зумовлені концепції. На відміну від індивідуального інтерв'ю, фокус-група створює динамічне середовище, де учасники можуть вільно обмінюватися думками, дискутувати, погоджуватися або заперечувати один одному. Ця взаємодія часто стимулює виникнення нових ідей та дозволяє виявити колективні уявлення та соціальні конструкти, які можуть бути неочевидними при індивідуальному опитуванні. Модератор фокус-групи відіграє ключову роль, скеровуючи дискусію, забезпечуючи рівну участь усіх членів групи та фокусуючи увагу на заявлених темах, таких як вплив соціальних очікувань на гендерну самоідентифікацію або сприйняття гендерних ролей у сучасному суспільстві. Результати фокус-груп є особливо цінними для розуміння соціальних наративів, прихованих упереджень та колективних інтерпретацій гендерних питань, що допомагає дослідникам глибше аналізувати соціальні процеси та їхній вплив на індивідуальний досвід.

Харасмент (від англ. «*harassment*» – *переслідування, домагання*) – це форма дискримінації, що включає будь-яку небажану та настирливу фізичну і словесну поведінку, яка ображає або принижує людину, або порушує недоторканність її приватного життя. Іншими словами, харасмент складається з повторюваних і наполегливих дій по відношенню до людини, спрямованих на те, щоб її мучити, знецінювати, підривати її авторитет в очах інших, засмучувати або провокувати небажану реакцію. Це може проявлятися в різних формах: від небажаних коментарів і жестів до погроз і фізичних дотиків, створюючи вороже або залякуюче середовище.

Чоловіча ідентичність – це процес категоризації себе як представника чоловічої соціальної групи, що включає відтворення гендерно-зумовлених ролей, диспозицій та способів самопрезентації.

Навчальне видання

**Сергієні Олена Віталіївна
Горіна Ольга Теофілівна**

ГЕНДЕРНА ПСИХОЛОГІЯ

*Методичні рекомендації
до вивчення навчальної дисципліни*

Редактор, оригінал-макет – *А. В. Самотуга, К. А. Бут*

Підп. до друку 31.07.2025. Формат 60х84/16. Друк – цифровий.
Гарнітура – Times New Roman. Ум.-друк. арк. 4,88. Обл.-вид. арк. 5,25.

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво про внесення до державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024